

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

RIGORÓZNÍ PRÁCE
Bezdůvodné obohacení

Konzultant: Doc. JUDr. Josef Salač, Ph.D.

Mgr. Kateřina Balcarová
Leden, 2009

Obsah:

I.	Úvod	1
II.	Pojem a funkce bezdůvodného obohacení	2
III.	Vývoj právní úpravy bezdůvodného obohacení v Čechách	5
	1. Obecný zákoník občanský z roku 1811	5
	2. Občanský zákoník č. 141/1950 Sb.	8
	3. Občanský zákoník č. 40/1964 Sb., ve znění účinném do 31.12.1991	10
	4. Současná právní úprava po novele provedené zákonem č.509/1991 Sb.	14
IV.	Obecné předpoklady vzniku závazků z bezdůvodného Obohacení	19
V.	Subjekty právního vztahu z bezdůvodného obohacení ...	22
VI.	Skutkové podstaty bezdůvodného obohacení, jejich vzájemný vztah	27
	1. Obecná skutková podstata	27
	2. Plnění bez právního důvodu (condictio indebiti) ..	29
	3. Plnění z neplatného právního úkonu (condictio ob inuistam causam)	32
	4. Plnění z právního důvodu, který odpadl (condictio causa data non secuta)	37
	5. Prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (condictio ob turpem causam)	40
	6. Plnění za toho, kdo měl po právu povinnost plnit sám	42
	7. Další případ bezdůvodného obohacení upravený mimo hlavu 3. části VI.	44
VII.	Vztah k jiným právním institutům	46
	1. Vzájemný vztah bezdůvodného obohacení a odpovědnosti za škodu	46
	2. Vzájemný vztah bezdůvodného obohacení a právní úpravy ochrany vlastnictví a oprávněné držby	51
VIII.	Obsah, rozsah a způsob vydání bezdůvodného obohacení	56
	1. Obsah a rozsah vydání	56
	2. Způsob vydání	58
	3. Náhrada nutných nákladů	60
	4. Splatnost pohledávky vzniklé z bezdůvodného obohacení (počátek běhu prodlení dlužníka s vydáním bezdůvodného obohacení)	61
	5. Možnost uspokojení nároku na vydání bezdůvodného obohacení z věcí, které nepodléhají výkonu rozhodnutí, podle § 459	62

IX.	Případy, kdy o bezdůvodné obohacení nejde	64
	1. Přijetí plnění z promlčeného dluhu	64
	2. Přijetí plnění dluhu, který je neplatný jen pro nedostatek formy	65
	3. Přijetí plnění ze hry nebo sázky uzavřené mezi fyzickými osobami a vrácení peněz do hry nebo sázky půjčených	66
X.	Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení ...	67
	1. Objektivní promlčecí doba	69
	2. Subjektivní promlčecí doba	71
	3. Promlčení povinnosti vrátit si vzájemně plnění ..	72
XI.	Návrh právní úpravy bezdůvodného obohacení v připravovaném novém občanském zákoníku	75
XII.	Závěr	85

I

Úvod

V právní praxi se lze setkat s mnoha případy, kdy jedna osoba získá v nejrůznější podobě majetkový prospěch, a zároveň takové její obohacení představuje úbytek majetku osoby jiné. Je pak otázkou, zda na straně obohacené osoby vznikl vůči osobě, jejíž majetek byl zkrácen, právní důvod, nebo, nebyl-li právní důvod, závazek k náhradě. Takové případy lze obvykle řešit v rámci běžných občanskoprávních zavazovacích důvodů, zejména pak v rámci závazků ze smluv. Může zde přicházet v úvahu i aplikace ustanovení o odpovědnosti za škodu. Tato řešení však někdy nepřicházejí v úvahu, neboť není dána povinnost ze závazkového vztahu a nejsou splněny všechny předpoklady vzniku odpovědnosti za škodu. Takové případy řeší zákonná ustanovení o bezdůvodném obohacení, která obecně řečeno zakládají povinnost vydat neoprávněný majetkový prospěch, není-li jiný právní důvod.

Již v minulosti proto byly vytvořeny právní instituty, které měly vést k řešení uvedené situace. Typickým příkladem je institut římského práva „obligatio quasi ex contractu“ (obligace jakoby z kontraktu). Vzhledem k tomu, že se jednalo především o vztahy připomínající zápůjčku (mutuum), měly žaloby z těchto poměrů název „condictiones sine causa“ (kondikce z bezdůvodného převodu vlastnictví).

Pozdější právní praxe a nauka, zejména pak soukromoprávní kodifikace 19. století, postupně zavedly zvláštní zavazovací institut, tzv. závazek k vydání bezdůvodného obohacení.

II

Pojem a funkce bezdůvodného obohacení

Právní řád České republiky, stejně jako právní řády jiných států, uznává a upravuje určité způsoby nabývání majetkových hodnot fyzickými a právníckými osobami. Jiné způsoby získávání majetkových hodnot, ty, které nemají základ v právních normách některého z právních odvětví a popřípadě i ve smlouvách, nedovoluje. Jsou-li i přesto realizovány, stanoví objektivní právo důsledky zajišťující minimálně vydání toho, co bylo nedovoleně (bez právem dovoleného důvodu) nabyto. Tato zásada se promítá v jednotlivých právních odvětvích a jejich právní úpravě.

Pro oblast českého soukromého práva je uvedená zásada promítnuta především v právní úpravě bezdůvodného obohacení obsažené v občanském zákoníku v části VI., v hlavě 3. (§§ 451 - 459). Jedná se o obecnou občanskoprávní úpravu bezdůvodného obohacení, která platí podpůrně (subsidiárně). Dopadá-li na určitý občanskoprávní právní vztah zvláštní právní úprava (např. ustanovení o odstoupení od smlouvy o dílo v ustanovení § 642 odst. 1 obč.zák., které je ustanovením speciálním a vylučuje aplikaci obecných ustanovení o bezdůvodném obohacení - viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 26.9.2001, sp.zn. 30 Cdo 2053/2000 ⁽⁴⁾, a dále jednatelství bez příkazu podle ustanovení § 743 odst. 2 obč.zák.), je třeba aplikovat právě tuto zvláštní právní úpravu. Naopak neexistuje-li zvláštní soukromoprávní úprava bezdůvodného obohacení, musí být na daný případ použita obecná úprava bezdůvodného obohacení podle ustanovení § 451 a násl. obč.zák. ⁽³⁾, ⁽⁶⁾

Obecná úprava bezdůvodného obohacení v občanském zákoníku dopadá samozřejmě na vztahy občanskoprávní ale také na většinu vztahů obchodněprávních, neboť obchodní zákoník, až na určité speciální případy (§ 12 odst. 1 obch. zák. - ochrana proti zásahům do práv k firmě a § 53 obch. zák. - ochrana proti nekalé soutěži) vlastní úpravu bezdůvodného obohacení neobsahuje (§ 1 odst. 2 obch. zák.). Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích se však podle soudní praxe řídí obchodním zákoníkem, který otázky promlčení komplexně upravuje (blíže viz kapitola X - Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení).

Za zmínku též stojí ta skutečnost, že ještě nedávno byl tento institut upraven v ustanovení § 243 zákoníku práce č. 65/1965 Sb. pro pracovněprávní vztahy. Současný zákoník práce č. 262/2006 Sb., který je účinný od 1.1.2007, již však tuto vlastní speciální úpravu bezdůvodného obohacení neobsahuje a ve svém § 324 odkazuje na ustanovení občanského zákoníku.

Další zvláštní soukromoprávní úpravu bezdůvodného obohacení obsahuje ustanovení § 101 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, upravující případy, kdy někdo plnil vyživovací povinnost za jiného a poté požaduje vrácení takto získaného majetkového prospěchu.

Pro veřejnoprávní vztahy se úprava bezdůvodného obohacení obsažená v občanském zákoníku nemůže uplatnit.

Bez důvodným obohacením se tedy v občanskoprávních vztazích rozumí nabytí majetkových hodnot způsoby, které právo neuznává a nedovoluje. Nezajišťují-li odčerpání bezdůvodného

obohacení jiná občanskoprávní ustanovení (viz shora a dále ke vztahu bezdůvodného obohacení k jiným právním institutům), nastupuje mimosmluvní závazek z bezdůvodného obohacení vyjádřený především v ustanovení § 451 odst. 1 obč. zák.: "Kdo se na úkor jiného bezdůvodně obohatí, musí obohacení vydat".

Ze shora uvedeného vyplývá, že právní úprava bezdůvodného obohacení sleduje záměr zajistit, aby se žádný ze subjektů právních vztahů v rozporu s právním řádem, tedy bezdůvodně, neobohacoval na úkor jiné fyzické či právnické osoby. Je tak zajištěno odčerpání neoprávněně získaných hodnot, není-li tu jiný právní důvod, a zároveň realizována jedna ze základních zásad občanského práva, tj. zákaz bezdůvodně se obohatit na úkor jiného. Plnění tohoto cíle zajišťuje právní úprava bezdůvodného obohacení svými **funkcemi reparační (uhrazovací) a preventivní.** (1), (5), (6)

Reparační (uhrazovací) funkce sleduje pokud možno obnovit stav, jaký tu byl před bezdůvodným obohacením, tedy před porušením práva. Subjekt, jenž se bezdůvodně obohatil, musí tomu, na jehož úkor se tak stalo, vydat vše, co takto nabyl (úhrada in natura - restitutio in integrum), popřípadě mu poskytnout odpovídající náhradu v penězích (restitutio in reluto).

Preventivně-výchovná funkce právní úpravy bezdůvodného obohacení znamená působení zákonných ustanovení na fyzické i právnické osoby hrozbou právní povinnosti vydat bezdůvodné obohacení. Tím odrazuje nejen konkrétního obohaceného, nýbrž i všechny další osoby před tím, aby se na úkor jiného bezdůvodně obohacovaly (generální občanskoprávní prevence).

III

Vývoj právní úpravy bezdůvodného obohacení v Čechách

(1) *Obecný zákoník občanský z roku 1811*

Obecný zákoník občanský z roku 1811 (dále jen „OZO“) pojmy bezdůvodné obohacení a závazky z bezdůvodného obohacení neobsahoval. Teorie z tohoto zákona vycházející však tyto pojmy používala. Pojetí žalob z bezdůvodného obohacení však nebylo v teorii tehdejší doby jednotné.

Podle komentáře k obecnému zákoníku občanskému autorů F. Roučka a J. Sedláčka i soudní praxe byly za případy bezdůvodného obohacení považovány skutkové podstaty uvedené v ustanoveních §§ 1431 - 1437 OZO nazvané „Placení nedluhu“ zařazené v třetím dílu (O společných ustanoveních osobních a věcných práv) v hlavě třetí (O zrušení práv a závazků).⁽²⁾

První ustanovení obsahovalo úpravu plnění bez právního důvodu (omylem) a stanovilo právo na vydání: „Byla-li někomu omylem, byť i to byl omyl právní, plněna věc nebo výkon, na něž nemá práva vůči plnícímu; lze zpravidla v prvním případě žádati věc nazpět, ve druhém však mzdu přiměřenou zjednanému užítku.“ (§ 1431 OZO).

Negativní vymezení bezdůvodného obohacení bylo obsaženo v ustanovení § 1432 OZO, který stanovil, že plnění z promlčeného dluhu nebo dluhu neplatného jen pro nedostatek formy, nebo dluhu, k jehož vymáhání zákon odpíral žalobní právo, nebylo možné žádat zpět, stejně jako když někdo něco

zaplatil, přestože věděl (neměl pochybnosti), že to nebyl dlužen (v tomto případě by šlo o zahalené darování).

Podle ustanovení § 1434 OZO bylo možné žádat vrácení zaplaceného také tehdy, když dlužná pohledávka byla dosud jakýmkoli způsobem nejistá, nebo když byla ještě závislá na splnění připojené podmínky. Zaplacení pravého a nepodmíněného dluhu však nebylo možné žádat zpět proto, že ještě neuplynula platební lhůta.

Ustanovení § 1435 OZO považovalo za bezdůvodné obohacení i plnění z právního důvodu, který odpadl. Něco bylo odůvodněně plněno, byl zde závazek, který se plněním ruší, ale tento důvod (závazek) poté odpadl tak, jako by nikdy nebyl po právu trval.

V ustanovení § 1436 OZO šlo o tak zvané mylné plnění alternativního závazku. V tomto ustanovení bylo stanoveno, že byl-li někdo povinen dát ze dvou věcí jen jednu podle své libosti a dal-li omylem obě, záleželo na něm, kterou věc bude žádat zpět.

Obsahu povinnosti vrátit získané bezdůvodné obohacení se týkalo ustanovení § 1437 OZO. Stanovilo, že na příjemce zaplaceného nedluhu se hledí jako na držitele poctivého nebo nepoctivého podle toho, zda věděl nebo se z okolností musel domýšlet, že plátce je na omylu, čili nic, a navázal tak vlastně na ustanovení § 326 a násl. OZO upravující poctivého a nepoctivého držitele.

Další případy bezdůvodného obohacení byly obsaženy v ustanoveních §§ 1041 - 1042 OZO pod marginální rubrikou: "Upotřebení věci k prospěchu druhé osoby".⁽²⁾

Ustanovení § 1041 OZO zahrnovalo všechny případy, kdy byla věc užita ku prospěchu druhého mimo případ jednatelství. Pak mohl vlastník požadovat i samotnou věc nazpět a nebylo-li to možné, tak její hodnotu, kterou měla v době svého upotřebení, a to i tehdy, byl-li pak prospěch zmařen.

Ustanovení § 1042 OZO upravovalo plnění za jiného, k němuž byl tento povinen ze zákona. Potom ten, kdo učinil za jiného náklad, měl právo požadovati náhradu.

V ustanoveních §§ 1043 („Obětoval-li někdo své vlastnictví v případě nouze, aby odvrátil od sebe i jiných větší škodu, jsou všichni, kterým z tohoto vzešel prospěch, povinni jej poměrně odškodnit. Podrobnosti o užití tohoto ustanovení na nebezpečí na moři jsou dány v zákonech námořních.“) a 1044 OZO („O rozdělení válečných škod rozhodují podle předpisů zvláštních úřady politické.“), které též byly zařazeny pod marginální rubriku: "Upotřebení věci k prospěchu druhé osoby", podle mého názoru nejde o případy bezdůvodného obohacení ale o speciální skutkové podstaty související spíše s náhradou škody a předcházení škodám (nyní obdobně § 419 obč. zák.)

(2) Občanský zákoník č. 141/1950 Sb.

Obecný zákoník občanský platil v Českých zemích s některými změnami až do 31. 12. 1950. 1. 1. 1951 nabyl účinnosti občanský zákoník obsažený v zákoně č. 141/1950 Sb. (dále jen „OZ z roku 1950“), v němž byla úprava závazků z bezdůvodného obohacení obsažena v části IV., hlavě 17. (§§ 360 - 365 OZ z roku 1950) a byla přiřazena k závazkům odpovědnostním. Ke vzniku povinnosti vydat toto obohacení nebylo třeba (jako i nyní) protiprávního úkonu.

Občanský zákoník z roku 1950 obsahoval následující tři zavazovací důvody, na jejichž základě vznikala povinnost vydat bezdůvodné obohacení.

První z nich vznikal plněním, pro které neexistoval právní důvod, nebo plněním, jehož právní důvod se neuskutečnil nebo dodatečně odpadl (§ 360 OZ z roku 1950). Obsahem takto vzniklého závazkového právního vztahu byla podle ustanovení § 361 OZ z roku 1950 povinnost toho, kdo se obohatil, vrátit předmět plnění s příslušenstvím, nebo nebylo-li to dobře možné, zejména byly-li provedeny výkony, nahradit jejich cenu, a tomu odpovídající právo postiženého splnění této povinnosti vyžadovat. Již v občanském zákoníku z roku 1950 byla tedy povinnost vydat bezdůvodné obohacení založena na principu plné naturální restituce a nebylo-li to možné, byla nutná alespoň náhrada v penězích (viz dále kapitola VIII/2 - Způsob vydání bezdůvodného obohacení). Nebyl-li obohacený v dobré víře, musel spolu s předmětem bezdůvodného obohacení vrátit i užitky, a to za dobu, kdy o bezdůvodnosti svého obohacení věděl.

Ustanovení § 362 OZ z roku 1950 vymezovalo ty případy, kdy právo nepřiznávalo nárok na vrácení toho co bylo plněno, neboť zde nedocházelo k nespravedlivému obohacení. Věřitel dostal jen to, co mu patřilo (negativní vymezení bezdůvodného obohacení).

Dalším zavazovacím důvodem byl případ "upotřebení věci pro jiného", upravený v ustanovení § 363 OZ z roku 1950. Při upotřebení věci pro jiného, mimo jednatelství bez příkazu, měl vlastník věci, nebylo-li její vrácení dobře možné, nárok na peněžitou náhradu a to podle ceny věci v době upotřebení (§ 363 OZ z roku 1950). Pro pojem upotřebení věci pro jiného nebylo podstatné, zda došlo k zamýšlenému prospěchu pro jiného, anebo, zda se prospěch zachoval. Vycházelo se patrně z toho, že majetkový prospěch byl získán již upotřebením věci.

Ustanovení § 364 OZ z roku 1950 upravovalo obětování věci ve společné nouzi a byl podle mého názoru skutkovou podstatou související s náhradou škody (předcházení hrozícím škodám).

Posledním případem bezdůvodného obohacení byl "náklad učiněný za jiného" (§ 365 OZ z roku 1950). Ten, kdo učinil bez právní povinnosti náklad za někoho, kdo ho měl po právu činit sám, byl oprávněn domáhat se náhrady (§ 365 odst. 1 OZ z roku 1950). Náhrada však nenáležela tomu, kdo učinil tento náklad proti vůli jiného, který by ho byl sám řádně vynaložil (§ 365 odst. 2 OZ z roku 1950).

Je na místě zmínit ustanovení § 36 odst. 2 OZ z roku 1950, které s ustanoveními uvedenými shora souvisel. Podle tohoto ustanovení mohl soud na návrh prokurátora vyslovit, byl-li právní úkon neplatný pro rozpor ze zákonem nebo důležitým obecným zájmem, že to, co bylo plněno straně, která o neplatnosti věděla, propadá ve prospěch státu. O tomto ustanovení platí v podstatě, co je dále uvedeno k ustanovení § 457 odst. 2, 3 obč. zák. č. 40/1964 Sb., ve znění účinném do 31.12.1991.

(3) Občanský zákoník č. 40/1964 Sb., ve znění účinném do 31.12.1991

Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. (dále jen „obč.zák. do roku 1991“) nahradil dosavadní termín bezdůvodné obohacení pojmem neoprávněný majetkový prospěch. Vztahy vznikající z neoprávněného majetkového prospěchu byly považovány za odpovědnostní vztahy a proto byly zařazeny systematicky do části VI. nazvané "Odpovědnost za škodu a za neoprávněný majetkový prospěch". Zásada, že se nikdo nesmí obohacovat v rozporu s objektivním právem byla výslovně zdůrazněna v ustanovení § 415 obč.zák. do roku 1991, který zněl: „Každý je povinen počínat si tak, aby nedocházelo ke škodám na zdraví a na majetku, ani k neoprávněnému majetkovému prospěchu na úkor společnosti nebo jednotlivce.“ Právě zmíněná zásada byla též zdůrazněna již v čl. VII. Zásad občanskoprávních vztahů, podle kterého nikdo nesměl zneužívat svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů a nikdo se nesměl na úkor společnosti nebo spoluobčanů obohacovat.

Každé jednání, opomenutí a každý stav, které byly v rozporu s uvedenou zásadou, byly protiprávní a vytvářely tak objektivní protiprávnost objektivně nastalého stavu (protiprávní stav) jako jeden z předpokladů vzniku odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch. Proto se také vycházelo z odpovědnostního charakteru právního vztahu z neoprávněného majetkového prospěchu. ⁽⁶⁾

Občanský zákoník z roku 1964, ve znění účinném do konce roku 1991, upravoval výslovně v hlavě 3. části VI. získání neoprávněného majetkového prospěchu plněním bez právního důvodu (§ 452 obč. zák. do roku 1991), plněním z neplatného právního úkonu (§ 452 obč. zák. do roku 1991), prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (§ 452 obč. zák. do roku 1991). Neoprávněný majetkový prospěch získal také ten, kdo si ponechal nalezené věci nebo si přisvojil a užíval věci opuštěné nebo skryté (§ 453 obč. zák. do roku 1991) a ten, za něhož bylo plněno to, co po právu měl plnit sám (§ 454 obč. zák. do roku 1991). Další specifická skutková podstata neoprávněného majetkového prospěchu byla upravena na jiném místě zákona. Šlo o prospěch získaný vlastníkem věci tak, že věc zhodnotil její držitel (§ 132a odst. 3 obč. zák. do roku 1991).

Na tomto místě považují za nutné se alespoň stručně zmínit o neoprávněném majetkovém prospěchu získaném ponecháním si nalezené věci nebo přisvojením si věci opuštěné nebo skryté, neboť o ostatních skutkových podstatách bude pojednáno dále v souvislosti se současnou právní úpravou bezdůvodného obohacení. (viz níže kapitola VI - Skutkové podstaty bezdůvodného obohacení, jejich vzájemný vztah).

Každý, kdo našel nějakou věc a nešlo-li ji vrátit tomu, kdo ji ztratil, musel nahlásit svůj nález bez zbytečného odkladu místnímu národnímu výboru. Nepřihlásil-li se její vlastník do 1 roku od takového nahlášení, připadla věc státu. Nálezce měl nárok na náhradu nutných nákladů. Pokud si nálezce věc ponechal, vznikl mezi ním a tím, kdo měl věc před ztrátou po právu u sebe, právní vztah z odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch. Obsahem tohoto vztahu byla povinnost nálezce věc vrátit a tomu odpovídající oprávnění subjektu, který ji ztratil (i z titulu vlastnického práva či oprávněné držby), na její vrácení, samozřejmě pouze tehdy, měl-li věc před ztrátou u sebe oprávněně. Nemohl-li povinný subjekt věc vydat, musel poskytnout náhradu v penězích.

Druhý odstavec § 453 obč.zák. do roku 1991 se týkal věcí opuštěných a skrytých, jejichž vlastník nebyl znám. Pripadaly ze zákona do vlastnictví státu. Ten, kdo si takovéto věci присvojil a užíval, měl povinnost je státu vydat, popřípadě vydat i takto získaný majetkový prospěch. První z uvedených povinností však nebyla obsahem právního vztahu z neoprávněného majetkového prospěchu, šlo o povinnost odpovídající vlastnickému právu státu, jemuž věci připadly do vlastnictví. Vyplývalo to především z toho, že v ustanovení § 453 odst. 2 obč.zák. do roku 1991, byly obě zmíněné povinnosti výslovně rozlišeny. ^{(5), (6)}

V návaznosti na ustanovení § 36 odst. 2 OZ z roku 1950 občanský zákoník z roku 1964 znovu upravil zvláštní oprávnění soudu vyslovit na návrh prokurátora připadnutí plnění státu, jestliže účastníci nebo jeden z nich uzavřeli neplatnou smlouvu s úmyslem porušit zákon (§ 457 odst. 2, 3 obč.zák. do

roku 1991). Učinil tak v rámci 3. hlavy části VI., tedy v rámci právní úpravy odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch. Toto represivní ustanovení zvýrazňovalo sankční charakter tehdejší úpravy neoprávněného majetkového prospěchu a svoji povahou do občanského zákoníku nepatřilo. Nešlo tu již o vydání neoprávněného majetkového prospěchu tomu, na jehož úkor byl získán, ale o další postih. Ten, kdo přijal plnění z neplatné smlouvy za podmínek stanovených v ustanovení § 457 odst. 2, 3 obč.zák. do roku 1991, musel ho nejen vrátit druhému účastníkovi takové smlouvy, ale ještě vydat stejnou hodnotu státu.

Sankce trestní povahy byla obsažena i v ustanovení § 453a obč.zák. do roku 1991, které přinesla novela občanského zákoníku provedená zákonem č. 131/1982 Sb. (tato novela změnila i ustanovení § 457 odst. 2,3 obč.zák. do roku 1991). § 453a platil do 31.3.1991. První odstavec tohoto ustanovení stanovil pro případ, kdy se vlastník věci dopustil takového protiprávního jednání, jímž se trvale zbavil možnosti věc obvyklým způsobem užívat, připadnutí věci do vlastnictví státu, bylo-li v rozporu se zájmem společnosti, aby s takovou věcí nadále nakládal. To se týkalo i jiných majetkových práv občana s výjimkou práva dědického, práva z odpovědnosti za škodu na zdraví či jiného práva omezeného jen na jeho osobu. Státu však nemohl připadnout majetek, který byl nezbytný k uspokojení životních potřeb osob, o jejichž výživu nebo výchovu byl vlastník věci povinen pečovat, či majetek, který nabyla jiná osoba od vlastníka v dobré víře. Připadl-li majetek státu dle ustanovení § 453a

odst. 1 obč.zák. do roku 1991, zaniklo tím bezpodílové spoluvlastnictví manželů (§453a odst. 2 obč.zák. do roku 1991). ⁽⁶⁾

Další ustanovení o neoprávněném majetkovém prospěchu, kromě těch, které jsem výše podrobněji zmínila, odpovídaly současné právní úpravě.

Na rozdíl od předchozího občanského zákoníku č. 141/1950 Sb. obsahoval tento občanský zákoník zvláštní úpravu promlčení práva na vydání neoprávněného majetkového prospěchu (§ 107 odst. 1 obč. zák. do roku 1991). Podle odst. 1 tohoto ustanovení se právo na vydání neoprávněného majetkového prospěchu promlčelo za rok ode dne, kdy se oprávněný dozvěděl, že byl majetkový prospěch neoprávněně získán a kdo jej získal. S účinností od 1.4.1983 byla tato promlčecí doba prodloužena na dva roky (zákonem č. 131/1982 Sb.) a do § 107 doplněn 3. odstavec, který platí v nezměněné podobě do dnes.

(4) *Současná právní úprava po novele provedené zákonem č. 509/1991 Sb.*

(není-li uvedeno jinak, jsou dále v textu této práce uvedená zákonná ustanovení ustanoveními nyní platného občanského zákoníku)

Rozsáhlá polistopadová novela občanského zákoníku provedená zákonem č. 509/1991 Sb. přinesla podstatné změny i v občanskoprávní úpravě problematiky, která je předmětem této práce. Zákonná ustanovení ji upravující sice zůstala zařazena

v hlavě 3. ("Bezdůvodné obohacení") části VI. ("Odpovědnost za škodu a za bezdůvodné obohacení"), došlo však ke změně označení daného právního institutu z neoprávněného majetkového prospěchu na bezdůvodné obohacení. Obsah ustanovení § 452 obč.zák. do roku 1991 byl přesunut do ustanovení § 451 odst. 2, kromě § 452 obč.zák. do roku 1991 byly zrušeny §§ 453, 453a, 457 odst. 2,3 obč.zák. do roku 1991 a byly provedeny formulační úpravy dané novou koncepcí občanskoprávní úpravy. Mimo hlavu 3. části VI. je třeba zejména zmínit, že na bezdůvodné obohacení se již nevztahují ustanovení §§ 415 a 419, zrušen byl i § 416 obč.zák. do roku 1991 včetně jeho druhého odstavce. Hlava 1. části VI. občanského zákoníku tak již upravuje jen předcházení hrozícím škodám.

V literatuře se v souvislosti s uvedenými změnami zásadně hovoří o nahrazení jednoho právního institutu jiným, o návratu k tradičnímu pojetí bezdůvodného obohacení, který koresponduje s obdobnými instituty v jiných evropských zemích. Přizpůsobení právní terminologie evropskému standardu je samozřejmě na místě. Sama změna terminologie však nemůže znamenat nahrazení jednoho institutu jiným. Z hlediska praktické aplikace zmíněných ustanovení by, podle mého názoru, šlo spíše jen o změny v použité terminologii, když základní ustanovení zůstala až na nahrazení slov "neoprávněný majetkový prospěch" slovy "bezdůvodné obohacení" nezměněna. Je to zřejmé i z toho, že výklad současných zákonných ustanovení zůstal v podstatě beze změn a přebírá právní závěry vycházející z judikatury a literatury vykládající předchozí právní úpravu.

S právě uvedeným souvisí i ta skutečnost, že obecně přijatý teoretický závěr, že právní vztahy z bezdůvodného obohacení již nejsou odpovědnostní ale závazkové, vyvolává z hlediska platné právní úpravy určité pochybnosti. Pro závazkový charakter bezdůvodného obohacení svědčí vypuštění slova "odpovědnost" z marginální rubriky hlavy 3. části VI., odstranění právní úpravy bezdůvodného obohacení z hlavy 1. části VI. (§§ 415, 416 a 419), čímž zejména odpadl právní základ jeho protiprávnosti (změna § 415). Pochybnosti naproti tomu vyvolává a pro opačný závěr svědčí ponechání právní úpravy daného institutu v části VI. s názvem "Odpovědnost za škodu a za bezdůvodné obohacení". Nesdílím názor o legislativní složitosti přesunu právní úpravy bezdůvodného obohacení do závazkového práva (část VIII.), stejně jako byla z části VI. přesunuta právní úprava věcí nalezených, opuštěných a skrytých (viz dále). Ustanovení § 489, kterým je také argumentováno, hovoří o tom, že závazky vznikají z bezdůvodného obohacení ale i ze způsobené škody, přičemž nikdo nepochybuje, že u náhrady škody jde o odpovědnostní právní vztah. Bez významu není ani přetrvání zvláštní úpravy promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v ustanovení § 107, která je shodná s právní úpravou promlčení práva na náhradu škody.

Přes uvedené pochybnosti se přikláním k názoru, že povinnost vydat bezdůvodné obohacení není závazkem odpovědnostním, ale zvláštním mimosmluvním závazkem vznikajícím z určitých zákonem stanovených důvodů. Platí to zejména s ohledem na zrušení obecné právní povinnosti počínat si tak, aby nedocházelo k bezdůvodnému obohacování, stanovené

dříve v souvislosti s neoprávněným majetkovým prospěchem v ustanovení § 415 obč.zák. do roku 1991. Bez takto jednoznačně stanovené právní povinnosti, jen na základě toho, že nejde o přímo dovolený způsob nabývání hodnot (viz výše), by byla konstrukce, byť jen protiprávního stavu jako předpokladu odpovědnosti za bezdůvodné obohacení, problematická. Je ovšem zřejmé, že nová právní úprava bezdůvodného obohacení by se měla jednoznačně přizpůsobit nové koncepci tak, aby byly shora uvedené rozpory vyvolávající pochybnosti odstraněny.

Změny spočívající ve zrušení ustanovení § 457 odst. 2,3 a § 453a obč. zák. do roku 1991 byly, podle mého názoru, nutné, neboť z občanského zákoníku vyřadily, jak již bylo shora řečeno, ustanovení trestní povahy, která tam svým obsahem a právní povahou nepatřila. Přesun právní úpravy věcí ztracených, skrytých a opuštěných do právní úpravy věcných práv (část II.) byl podle mne také na místě. Zařazení celkové právní úpravy této problematiky do odpovědnosti za neoprávněný prospěch bylo nepřipadné. Povinnost vydat tyto věci buď původnímu vlastníkovu nebo státu, který se vlastníkem stal, vyplývala i dříve především z ustanovení § 132 obč.zák. do roku 1991 (nyní § 126) a o neoprávněný majetkový prospěch tak většinou stejně nešlo. Výjimkou bylo vydání neoprávněného majetkového prospěchu, získaného prisvojením si či užíváním věcí opuštěných a skrytých, státu. Povinnost vydat takto získaný prospěch obci nyní vyplývá z § 135 a § 451 odst. 1 s tím, že jde o majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (§ 451 odst. 2). Tak tomu mohlo být i dříve.

Pozitivní změnou je i výslovná úprava bezdůvodného obohacení získaného plněním z právního důvodu, který odpadl. Získání neoprávněného majetkového prospěchu v tomto případě bylo dříve dovozováno extenzivním výkladem plnění bez právního důvodu.

IV

Obecné předpoklady vzniku závazků z bezdůvodného obohacení

Ke vzniku závazkového právního vztahu z bezdůvodného obohacení je vždy třeba splnění těchto předpokladů:

- vznik majetkového prospěchu (bezdůvodného obohacení) u jedné určité osoby - obohaceného (jeho majetkový stav se buď zvětšil, nebo, přestože se tak mělo po právu stát, se nesnížil),
- vznik odpovídající majetkové újmy postihující druhou určitou osobu (postiženého) - musí dojít k přesunu majetkových hodnot. Jeho majetkový stav se buď snížil, nebo nezvětšil, ač se tak po právu mělo stát.

Důležité je, aby mezi oběma vzniklými skutečnostmi existovala příčinná souvislost (vztah příčiny a následku), totiž aby obě skutečnosti byly vyvolány tou samou okolností. Majetková újma jednoho subjektu a získání majetkového prospěchu jiným subjektem, které existují nezávisle na sobě, tedy právní vztah z bezdůvodného obohacení mezi těmito subjekty nezakládají. Jak obohacení tak i majetková újma musí být vyjádřitelné v penězích (majetkový prospěch). (1), (5), (6), (7)

Za bezdůvodné obohacení není možné považovat jakýkoliv prospěch, jehož by mohl teoreticky dosáhnout například vlastník neoprávněně užívané věci, nýbrž pouze ten prospěch, o nějž na jeho úkor obohacený buď zvýšil svůj majetkový stav anebo o nějž se jeho majetkový vztah nezmenšil, ač by se tak za běžných okolností stalo (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 20.3.2001, sp. zn. 25 Cdo 845/99). (4)

V případě soudního sporu má důkazní povinnost ohledně splnění předpokladů vzniku závazku z bezdůvodného obohacení postižený, tedy žalobce, který žádá o jeho vydání, resp. o jeho peněžitou náhradu. Naopak žalovaný, jenž tvrdí, že o bezdůvodné obohacení nejde, že například plnění přijal na základě smluvního ujednání, musí prokázat existenci a obsah tvrzené smlouvy, podle které byl oprávněn plnění přijmout (viz například rozsudek Nejvyššího soudu ČR z 27.2.2001, sp.zn. 25 Cdo 1167/99).⁽³⁾

Ke vzniku bezdůvodného obohacení není třeba existence zavinění, ať už ve formě úmyslu či nedbalosti (viz například rozsudek Nejvyššího soudu ČR z 28.6.2001, sp.zn. 28 Cdo 883/2001)⁽⁴⁾ a ani není nutné, aby majetkový prospěch byl získán protiprávně. Stačí pouze, že k němu došlo, aniž by existoval nějaký právní důvod uznaný platným právním řádem (např. postižený občan omylem zaplatil za jeden a týž předmět plnění dvakrát, nebo došlo-li k obohacení v důsledku živelné pohromy tím, že se určité věci patřící jedné osobě dostaly bez právem uznaného důvodu osobě jiné - dříví jednoho se v důsledku povodně smísí s dřívím druhého).^{(5), (6)}

Majetkový prospěch vyjádřitelný v penězích na straně jednoho subjektu - obohaceného - se může projevit buď zvětšením jeho majetku nebo tím, že nedojde ke zmenšení majetku, přestože se tak po právu mělo stát (např. jeden subjekt, který měl vydat určitý obnos ze svého majetku, jej ušetřil, protože potřebné náklady za něj učinil, aniž by proto byl právní důvod, někdo jiný). Není též důležité, v jaké podobě byl majetkový prospěch získán. Může jít o získání

peněz či věcí, majetkových hodnot z provedených prací a výkonů a nebo také o užívání věcí jiného subjektu bez právního důvodu a poskytnutí odpovídající úhrady.

Příčinou získání majetkového prospěchu a tomu odpovídající újmy může být jednání samotného obohaceného, ale také jednání postiženého, respektive jednání obou společně, může to být i jednání osoby třetí nebo událost.

Subjekty právního vztahu z bezdůvodného obohacení

Subjekty závazkového právního vztahu z bezdůvodného obohacení jsou jednak obohacený (povinný), tj. ten, který bezdůvodné obohacení získal, a ten, na jehož úkor byl majetkový prospěch nabyt - postižený (oprávněný). Postiženým je ten, kdo plnil bez právního důvodu nebo z důvodu, který později odpadl, na základě neplatného právního úkonu nebo ten, kdo za jiného splnil jeho dluh a jeho majetkový stav se tak snížil. Subjekty právního vztahu z bezdůvodného obohacení mohou být na obou stranách jak fyzické tak právnické osoby, ale i stát. Způsobilost fyzických osob mít práva a povinnosti vzniká narozením a zaniká smrtí. Má ji i počaté dítě, narodí-li se živé. Vzhledem k tomu, že předpokladem vzniku bezdůvodného obohacení není zavinění, není rozhodné, zda fyzická osoba, která neoprávněně získala majetkový prospěch, má nebo nemá deliktní způsobilost. Povinnost vydat neprávem získaný prospěch tedy může mít i nezletilý občan i osoba stížená duševní poruchou, kteří v době svého obohacení nebyli schopni ovládnout své jednání a posoudit jeho následky. Tato skutečnost má význam zejména z hlediska vztahu bezdůvodného obohacení a odpovědnosti za škodu, neboť způsobí-li nedostatek deliktní způsobilosti škůdce, který například odcizil nějaké hodnoty, nemožnost stanovit mu povinnost nahradit způsobenou škodu, může mu být uložena povinnost bezdůvodné obohacení získané odcizením vydat. (1), (5), (6), (7)

Aktivně legitimován a tedy i popřípadě oprávněn k podání žaloby z bezdůvodného obohacení (tzv. žaloby z kondikce) je

ten subjekt, u něhož došlo k majetkové újmě vyjádřitelné v penězích (na jehož úkor bylo bezdůvodné obohacení získáno - § 456), a který je tudíž v tomto závazkovém právním vztahu stranou postiženou, tedy oprávněným, věřitelem. Poškozený má, jak již bylo výše zmíněno, v případě soudního sporu důkazní povinnost ohledně splnění předpokladů vzniku závazku z bezdůvodného obohacení. Právo oprávněného na vydání bezdůvodného obohacení přechází v případě smrti na jeho dědice (nejde o případ uvedený v § 579 odst. 2), neboť nejde o právo vázané jen na jeho osobu. Nelze-li toho, na jehož úkor bylo bezdůvodné obohacení získáno, zjistit, je aktivně legitimován stát (musí se vydat státu) - § 456 věta 2.

Pasivně legitimován je ten subjekt, jehož majetek se na úkor druhého bez právního důvodu zvětšil nebo naopak zmenšil, i když k tomu po právu mělo dojít, tedy obohacený, povinný, dlužník (§ 451 odst. 1). Zemře-li povinný, přechází jeho povinnost vydat získané obohacení na dědice (§ 579 odst. 1), ovšem s omezeními uvedenými v ustanovení § 470 (dědic odpovídá do výše ceny nabytého dědictví za přiměřené náklady spojené s pohřbem zůstavitele a za zůstavitelovy dluhy, které na něj přešly zůstavitelovou smrtí).

Vedle výše uvedené možnosti přechodu práv a povinností z bezdůvodného obohacení na dědice, tedy na osobu odlišnou od té, která se obohatila na úkor postiženého, přichází v úvahu změna povinné osoby převzetím dluhu (§§ 531, 532), či přistoupením k závazku (§§ 533, 534) a změna osoby oprávněné postoupením pohledávky (§ 524 a násl.), a to za podmínek stanovených citovanými ustanoveními.

Je nutné brát na zřetel i případy, kdy dojde následně po vzniku bezdůvodného obohacení přisvojením si věci k jejímu předání jiné osobě. Například obohacený, jenž získal individuálně určenou věc bez právního důvodu, tuto prodá nebo daruje třetí osobě. Taková smlouva je podle ustanovení § 39 absolutně neplatná pro rozpor se zákonem (převod od nevlastníka). Třetí osoba se proto nestala vlastníkem věci. Uvedenou dispozicí nepřechází povinnost vydat bezdůvodné obohacení na třetí osobu. Tato povinnost zůstává tomu, kdo věc bez právního důvodu nabyl. Ten však věc nemá, nemůže ji vydat, takže musí postiženému poskytnout odpovídající peněžitou náhradu (§ 458 odst. 1). Vydání věci z titulu vlastnictví se může vlastník domáhat na třetí osobě, nikoliv však žalobou z kondikce, ale žalobou na vydání věci - tzv. žalobou vindikační dle ustanovení § 126 odst. 1 (viz též kapitola VII/2 pojednávající o vzájemném vztahu bezdůvodného obohacení a právní úpravy ochrany vlastnictví a oprávněné držby). Podle mého názoru tak musí učinit na prvním místě, neboť je-li možno věc vrátit (předmět bezdůvodného obohacení lze vydat in natura), zůstává vlastníkem a není postižen újmou spočívající v tom, že by jím být přestal. Vydání věci třetí osobou vlastníkovu ovšem zásadně vzniká další právní vztah z bezdůvodného obohacení, získaného plněním z neplatné smlouvy, mezi povinným subjektem a osobou třetí, na níž byla věc převedena (§ 451 odst. 2 a § 457). Uvažovat o uplatnění práv z odpovědnosti za právní vady by nebylo na místě, neboť k převodu na základě absolutně neplatné smlouvy nedošlo, převod se vůbec neuskutečnil. O odpovědnosti za vady, a tedy i vady právní, lze uvažovat pouze tam, kde smlouva platně uzavřena byla a kde tedy podle ní k převodu došlo.

Obohacení musí být zásadně vráceno tomu, na jehož úkor bylo získáno (§ 456, věta první). Jsou však i případy, kdy nelze postiženého zjistit, pak musí být takto získaný majetkový prospěch vydán státu (§ 456, druhá věta). ^{(1), (3), (5), (6), (7)} Například jde o široký okruh nezjištěných občanů - uživatelů motorových vozidel, kteří přepláceli čerpané pohonné hmoty či výnos z nedovoleného podnikání. Naopak zde nejde o případy, kdy je sice zjištěna totožnost oprávněného subjektu, na jehož úkor bylo bezdůvodné obohacení získáno, avšak tento subjekt je například nezvěstný nebo z nějakého důvodu nechce svůj nárok uplatnit.

Státu, který má v tomto občanskoprávním závazkovém vztahu postavení právnické osoby (§ 21), tím vzniká bez dalšího ze zákona (ex lege) samostatné právo domáhat se vydání bezdůvodného obohacení. Stát nepřejímá předmět bezdůvodného obohacení za účastníka právního vztahu (nestává se jeho právním zástupcem ani právním nástupcem ale originálním oprávněným). Jde o nezjistitelnost subjektu, posuzovanou v konkrétním případě podle skutkových okolností známých a dostupných v době, kdy je toto vydání státem požadováno, popřípadě kdy o žalobě státu na vydání bezdůvodného obohacení rozhoduje soud.

Právo státu musí být uplatněno včas, tj. ve stanovené promlčecí době (viz dále kapitola X - Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení), tedy v době, kdy by mohl své právo uplatnit i neznámý postižený. Dále musí být uplatněno v době, kdy by právo postiženého subjektu trvalo, například nezaniklo v důsledku splnění dluhu (R 4/1988, s.83).

V případě bezdůvodného obohacení získaného přijetím plnění z neplatné smlouvy může stát podle ustanovení § 457 požadovat pouze tolik, kolik by mohl žádat druhý účastník neplatné smlouvy, pokud by byl znám (rozsudek Nejvyššího soudu ČSR ze dne 29.2.1988, sp.zn. 1 Cz 3/88). ⁽⁴⁾

Není vyloučeno dodatečné zjištění poškozeného subjektu. Pak se patrně bude moci tato oprávněná osoba, o které bylo tvrzeno, že není známa, domáhat vůči státu (nikoli vůči tomu, kdo se původně bezdůvodně obohatil, neboť ten svoji povinnost bezdůvodné obohacení vydat již splnil) vydání předmětu bezdůvodného obohacení. Takovéto oprávnění má i subjekt, jenž je zjištěn až po vydání obohacení státu na základě pravomocného rozsudku o jeho vydání. Tato osoba totiž nebyla účastníkem prvního řízení a proto není původním rozsudkem vázána. Právním důvodem by pak patrně bylo plnění na základě právního důvodu, který později odpadl, i když státu neplnil přímo postižený. ^{(5), (6)}

VI

Skutkové podstaty bezdůvodného obohacení, jejich vzájemný vztah

(1) *Obecná skutková podstata*

Právní úprava rozlišuje několik důvodů vzniku zvláštního závazkového právního vztahu z bezdůvodného obohacení.

Teorie většinou považuje za jednu ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení, a to za obecnou skutkovou podstatu, již úpravu obsaženou v ustanovení § 451 odst. 1. Naopak právní praxe vychází ze závěru, že toto ustanovení jen obecně ukládá povinnost vydat bezdůvodné obohacení, a to za předpokladu naplnění znaků některé ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení, jak je uvádím dále. ^{(1), (6)}

Doslovný výklad ustanovení § 451 i navazujících ustanovení podle mého názoru svědčí spíše pro druhou variantu s tím, že otázku, kdy jde o bezdůvodné obohacení, řeší další ustanovení (konkrétní skutkové podstaty) a v ustanovení § 451 odst. 1 je obsažena sankce k jednotlivým skutkovým podstatám bezdůvodného obohacení (části právní normy). Povinnost vydat bezdůvodné obohacení jinde než v ustanovení § 451 odst. 1 stanovena není. V návaznosti na uložení takovéto povinnosti pak ustanovení § 451 odst. 2 stanoví, co je bezdůvodným obohacením. "Bездůvodným obohacením je majetkový prospěch získaný plněním bez právního důvodu, plněním z neplatného právního úkonu nebo plněním z právního důvodu, který odpadl, jakož i majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů." Podle ustanovení § 454 se bezdůvodně obohatil i ten, za nějž

bylo plněno, co po právu měl plnit sám. Ve všech těchto případech je obohacený subjekt v důsledku protiprávního stavu stížen následnou (sekundární) občanskoprávní povinností neoprávněně získaný majetkový prospěch vydat a nebo ho alespoň v penězích vyrovnat tomu, na jehož úkor ho prokazatelně nabyt. Jde o taxativní výčet jednotlivých skutkových podstat.

Tvrzení, že výčet skutkových podstat bezdůvodného obohacení v občanském zákoníku je sice taxativní, že však za bezdůvodné obohacení lze považovat i další případy, obsahuje podle mne logický rozpor. Ideální však podle mého názoru není ani považovat za obecnou (sběrnou) skutkovou postatu majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů. Ta sice nevyžaduje plnění postiženým, ale např. u klasického případu naplaveného dřeva je přehnané hovořit o nepoctivém zdroji.

Podle mého názoru by tyto složité problémy vyřešila jednoduchá legislativní úprava ustanovení § 451 odst. 2, který by mohl například znít : "Bездůvodným obohacením je každé nabytí či držení majetkových hodnot, které není založeno na právním důvodu stanoveném tímto zákonem nebo jiným obecně závazným právním předpisem, popřípadě vyplývajícím ze smlouvy (zejména nepojmenované). Především jde o majetkový prospěch získaný ...". Ustanovení § 451 odst. 1 by i po takovéto úpravě zůstalo funkčním (stanoví povinnost), což opět svědčí pro výše uvedený výklad zastávaný právní praxí.

(2) Plnění bez právního důvodu (*condictio indebiti*)

Jako první ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení je v ustanovení § 451 odst. 2 upraveno jeho získání plněním bez právního důvodu neexistujícího již od počátku (*condictio indebiti*). Takto vzniklé bezdůvodné obohacení je podmíněno, samozřejmě kromě splnění obecných předpokladů vzniku bezdůvodného obohacení, i splněním následujících předpokladů. Postižený subjekt poskytl plnění mající majetkovou hodnotu (předal věc, zaplatil peníze, vykonal nějakou činnost, postoupil pohledávku, umožnil užívání své věci apod.) a pro poskytnutí tohoto plnění tomu, komu bylo plněno, neexistoval od počátku právní důvod (ten, kdo poskytl plnění, nebyl dlužníkem a ten, kdo je přijal, nebyl věřitelem v souvislosti s daným plněním). (1), (3), (5), (6), (7) Jestliže ten, kdo plnil, si byl vědom toho, že k tomuto plnění není povinen nebo že plní tomu, u něhož k tomuto není právní důvod, mohlo by jít o dar.

K bezdůvodnému obohacení v tomto případě dochází v okamžiku, kdy došlo na straně obohaceného k přijetí plnění.

Konkrétně se může jednat o případy, kdy dlužník zaplatil dluh, který vůbec neexistoval, nebo v omylu uhradil jeden a týž dluh dvakrát a nebo se může jednat o poskytnutí plnění na základě práva, které předtím zaniklo uplynutím prekluzivní (propadné) lhůty, či mylné poskytnutí přeplatku kupní ceny (omylem bylo vyúčtováno větší než dodané množství).

Plněním bez právního důvodu právního důvodu je i bezplatné užívání cizí věci, zejména nemovitosti, bez nájemní

smlouvy či jiného titulu opravňujícího užívat cizí věc. Subjekt, který takto užívá cizí nemovitost tak získává majetkový prospěch odpovídající částce, která se obvykle vynakládá v daném místě a čase na užívání takové věci, i s přihlédnutím k druhu právního důvodu (smluvního typu či věcného práva k cizí věci), kterým se zpravidla právo užívání vzhledem k jeho rozsahu a způsobu zakládá. Nejčastěji jde o nájemní smlouvu, kdy se výše náhrady poměřuje s obvyklou hladinou nájemného, které by byl nájemce za obvyklých okolností povinen plnit, užíval-li by věc na základě platné nájemní smlouvy. Je-li výše úplaty závislá i na účelu a způsobu užívání, případně právní formě, jíž se obdobný způsob užívání za běžných okolností realizuje, musí soud zkoumat konkrétní okolnosti případu a přihlédnout k účelu, jemuž věc zpravidla slouží, a k tomu, jak ten, kdo se tímto způsobem obohatil, věc skutečně užíval a jakou úplatu by za takové užívání věci za běžných okolností byl nucen platit (usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 7.11.2007, sp.zn. 28 Cdo 3767/2007).

Dále může jít o plnění spočívající v investicích do cizí věci uskutečněných bez právního důvodu. Konkrétně vynaložením investic do cizí nemovitosti bez právního důvodu vzniká vlastníku nemovitosti bezdůvodného obohacení v rozsahu, v němž se nemovitost provedenou investicí oproti předchozímu stavu zhodnotila, a to k okamžiku, kdy ke zhodnocení došlo, nikoliv k okamžiku, kdy investující osoba nemovitost vyklidí (usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 29.1.2003, sp. zn. 25 Cdo 355/2001). ⁽⁴⁾

Složitá problematika související s otázkou bezdůvodného obohacení získaného plněním bez právního důvodu a jeho promlčení vzniká v majetkových vztazích především mezi osobami blízkými, resp. příbuznými. V souvislosti s promlčením jde zejména o blízké osoby neuvedené v ustanovení § 114. O aktuálnosti této problematiky svědčí především soudní praxe, která tyto otázky velice často řeší v souvislosti s investicemi do cizích nemovitostí.

V praxi jde zejména o případy, kdy jeden z manželů investuje ze svých výlučných prostředků do domu patřícího rodičům druhého z nich. Například financuje a zajistí bez jakékoliv smlouvy přístavbu bytu, v němž pak manželé delší dobu bydlí, a po rozvodu musí tento byt vyklidit. Teprve potom chce zhodnocení domu přístavbou uhradit, neboť předtím neměl důvod o tom uvažovat. Zásadně jde o plnění bez právního důvodu, k němuž došlo dokončením přístavby. Tehdy také počíná běžet objektivní promlčecí doba k uplatnění práva na vydání bezdůvodného obohacení, která tak v řadě případů marně uplyne před vystěhováním. Striktní uplatnění právního závěru, že jde o plnění bez právního důvodu od počátku a s tím související řešení promlčení se v takových případech jeví jako velmi nespravedlivé. Proto byly v praxi činěny pokusy řešit takové případy jako plnění na základě právního důvodu, který později (vystěhováním) odpadl. Nešlo však o důvod právní ale jen skutkový (mezi manželem, který se vystěhoval, a rodiči druhého manžela jako vlastníky předmětné nemovitosti nebyla žádná dohoda), proto takové řešení nepovažují za správné, byť se jeví jako spravedlivé. Vždy je třeba zabývat se nejprve tím, zda skutečně neexistovala žádná dohoda (ani ústní ani konkludentní). Může přicházet v úvahu i posouzení vztahu jako

náhrady nákladů vynaložených oprávněným držitelem v rozsahu odpovídajícím zhodnocení věci ke dni jejího vrácení (§ 130). Jinak bych otázku promlčení zásadně řešila z toho hlediska, zda uplatnění námitky promlčení není v rozporu s dobrými mravy podle ustanovení § 39 (viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 28.11.2001, sp. zn. 25 cdo 2905/99). ⁽⁴⁾

(3) Plnění z neplatného právního úkonu (*condictio ob iniustam causam*)

Dalším případem bezdůvodného obohacení je majetkový prospěch získaný plněním z neplatného právního úkonu (*condictio ob iniustam causam*). Zde právní důvod sice zdánlivě (formálně) existuje, ale je od počátku (*ex tunc*) neplatný. Právní úkon byl učiněn, avšak má určité nedostatky, s nimiž občanský zákoník spojuje jeho neplatnost (§§ 37 - 40a), přičemž není rozhodující, zda jde o neplatnost absolutní, či neplatnost relativní, které se oprávněný subjekt včas dovolal. Výjimkou je právní úkon neplatný jen pro nedostatek formy (§ 40), u kterého o bezdůvodné obohacení nejde - § 455 odst. 1 (blíže viz kapitola IX/2). Neplatný může být, jak celý právní úkon, tak pouze jeho část (§ 41). Celý právní úkon je neplatný tehdy, týká-li se důvod neplatnosti celého právního úkonu nebo jeho podstatné části, kterou nelze od jeho ostatního obsahu oddělit. Pokud je neplatná pouze část právního úkonu, dojde k bezdůvodnému obohacení jen tehdy, bude-li neplatná ta část, která vedla k poskytnutí plnění. ^{(1), (3), (5), (6), (7)}

Poskytnutí a přijetí plnění, které má majetkovou hodnotu, a neplatnost právního úkonu, na jehož základě bylo plněno, musí v případném občanském soudním řízení, stejně jako v případě plnění bez právního důvodu, prokazovat postižený - žalobce.

Postižený musí zásadně žalovat přímo na vrácení plnění u smluv podle ustanovení § 457 (může však jí i o plnění z neplatného jednostranného právního úkonu). Otázku platnosti právního úkonu, který byl důvodem poskytnutého plnění, řeší soud zpravidla jako otázku předběžnou, samozřejmě pouze tehdy, nebylo-li již o ní dříve pravomocně rozhodnuto, což bude spíše výjimečné, neboť na určení lze úspěšně žalovat (je na něm naléhavý právní zájem), nelze-li žalovat na plnění - § 80 písm. c) osř (R 1/1979, s. 81). Naléhavý právní zájem o určení právního vztahu nebo práva je dána zejména tam, kde by bez tohoto určení bylo ohroženo právo žalobce, nebo kde by se bez tohoto určení stalo jeho právní postavení nejistým. Naléhavý právní zájem na určení může však být dán i v případě, kdy lze žalovat o splnění povinnosti, a to tehdy, vytvoří-li se určovací žalobou pevný právní základ pro právní vztahy účastníků sporu a předejde se tak dalším případným žalobám o plnění, nebo tehdy, pokud žaloba o plnění neřeší a ani řešit nemůže celý obsah a dosah sporného právního vztahu nebo práva. Naléhavý právní zájem na určení je dán například vždy tam, je-li rozhodováno o právu, které se zapisuje do katastru nemovitostí.

Příkladem vzniku bezdůvodného obohacení plněním z neplatného právního úkonu jsou případy přijetí plnění ze smluv neplatných pro rozpor se zákonem spočívající například

v uzavření kupní smlouvy osobou prodávající věc, ač není jejím skutečným vlastníkem, či ze smluv neplatných pro neurčitost (§ 37).

Bezdůvodné obohacení plněním z neplatného právního úkonu vznikne i tomu kdo převzal bez platné nájemní smlouvy do užívání nebo dispozice bytové či nebytové prostory. Bezdůvodně se obohatí, i když tyto prostory neužíval, ač mohl (vlastník mu v jejich užívání nikterak nebránil) (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30.9.2004, sp. zn. 32 Odo 554/2003). ⁽⁴⁾

U přijetí plnění z absolutně neplatných právních úkonů jde o obdobu přijetí plnění bez právního důvodu s tím, že neexistoval od počátku (resp. existoval jen formálně - nebyl platný). V tomto případě dochází k bezdůvodnému obohacení v okamžiku jeho přijetí.

U relativně neplatných právních úkonů jde o obdobu plnění na základě právního důvodu, který odpadl, bylo-li ovšem plněno před důvodným a účinným dovoláním se relativní neplatnosti (bylo-li plněno až po účinném dovolání se relativní neplatnosti právního úkonu, je již od počátku plněno z neplatného právního úkonu a situace je obdobná jako v případě absolutní neplatnosti - viz shora), a to v tom smyslu, že dříve (dokud nedojde k účinnému dovolání se relativní neplatnosti) bezdůvodným obohacením není a nedojde-li k účinnému dovolání se relativní neplatnosti, nikdy se jím nestane. Teprve účinným dovoláním se relativní neplatnosti (projev vůle, který je obsahuje, dojde ostatním nebo všem účastníkům, právního úkonu) získá ten, kdo přijal takovéto

plnění, bezdůvodné obohacení, byť právní úkon se stává neplatným ex tunc. To má význam z hlediska doby vzniku bezdůvodného obohacení, a tedy také rozsahu jeho vydání. Podle mého názoru teprve okamžikem účinného dovolání se relativní neplatnosti ten, kdo takovéto plnění přijal, ho však přestane mít oprávněně u sebe a získává tím bezdůvodné obohacení. Takto určená doba vzniku bezdůvodného obohacení má význam zejména také, pokud jde o určení počátku běhu promlčecí doby na vydání bezdůvodného obohacení. To nepochybně platí pro subjektivní promlčecí dobu. Podle mého názoru i pro objektivní promlčecí dobu, neboť teprve účinným dovoláním se relativní neplatnosti k bezdůvodnému obohacení došlo (§ 107 odst. 2).

V případě žaloby na vydání bezdůvodného obohacení získaného plněním z právního úkonu, u něhož přichází v úvahu relativní neplatnost, musí proto soud v rámci řešení předběžné otázky neplatnosti právního úkonu (viz shora) uvažovat na prvním místě zejména o tom, zda se dotčený subjekt relativní neplatnosti předmětného právního úkonu dovolal, případně zda již byla neplatnost rozhodnutím soudu určena. Pokud tomu tak není, musí soud žalobu na vydání bezdůvodného obohacení zamítnout, i když by byl důvod relativní neplatnosti uvedený v § 40a odst. 1 dán. Pokud se postižený relativní neplatnosti dovolal, zkoumá soud, zda byl důvod relativní neplatnosti dán a zda je dovolání se relativní neplatnosti účinné.

Přestože není vyloučeno plnění z neplatného jednostranného úkonu, pravidlem je plnění z neplatných smluv. V souvislosti s nimi je důležité zmínit ustanovení § 457 OZ,

podle kterého, jestliže bylo účastníky neplatné smlouvy již plněno, jsou si tito povinni vzájemně vrátit vše, co podle ní dostali, přičemž práva a povinnosti účastníků neplatné smlouvy jsou vzájemně vázaná (synallagmatická). Například nárok žalobce na vrácení kupní ceny je nárokem podmíněným ze zákona závazkem vrátit žalovanému to, co se mu dostalo od žalovaného za kupní cenu, jejíhož vrácení se domáhá; jinak by totiž byl i nadále v rozporu s ustanovením § 457 odst. 1 bezdůvodně obohacen. (1), (3), (5), (6), (7)

Tato vzájemná vázanost plnění musí být obsažena jak ve formulaci žalobního návrhu, výroku rozhodnutí, tak i v řízení o výkon rozhodnutí (§ 262 osř). Jestliže tedy žalobní petit povinnost žalované plnit oproti splnění povinnosti žalobce vůči němu nevyjadřuje (popřípadě ani po poučení), nelze žalobě vyhovět. Pokud jde o vykonávací řízení, je soud vázán výrokem rozhodnutí a nikoli jeho odůvodněním, i proto musí být vyjádřeno ve výroku, že splnění uložené povinnosti je vázáno na splnění vzájemné povinnosti. Byla-li však obě plnění peněžitá, provede soud vzájemné zúčtování (započtení) obou bezdůvodných obohacení, přičemž k takovému postupu není potřeba ani vzájemné žaloby ani projevu vůle směřující k započtení. Po takovémto vzájemném zúčtování pak soud uloží plnění rozdílu žalovanému a ve zbytku, kdyby žalobce požadoval více než činí rozdíl, žalobu zamítl (R 26/1975, s. 271-272, R 1/1979, s. 67-68).

Aktivně legitimováni k podání žaloby na vydání bezdůvodného obohacení podle ustanovení § 457 jsou pouze účastníci neplatné smlouvy, a to bez ohledu na skutečnost, zda v souvislosti s plněním z této smlouvy došlo k

bezdůvodnému obohacení i na úkor někoho jiného. (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 5.5.2005, sp.zn. 33 Odo 351/2004)

Ze shora uvedeného vyplývá, že předpoklady vzniku bezdůvodného obohacení plněním z neplatného právního úkonu jsou poskytnutí a přijetí plnění majícího majetkovou hodnotu a to na základě právního úkonu, který je neplatný.

(4) Plnění z právního důvodu, který odpadl (condictio causa data causa non secuta)

Předpoklady získání bezdůvodného obohacení plněním z právního důvodu, který odpadl (condictio causa data non secuta), jsou následující. Určitému subjektu bylo na základě existujícího právního důvodu poskytnuto plnění mající majetkovou hodnotu, avšak tento právní důvod později zanikl (ztratil své právní účinky - odpadl). (1), (3), (5), (6), (7)

Uvedené okolnosti musí v případném soudním řízení prokazovat žalobce (postižený).

V souvislosti s nárokem na vydání bezdůvodného obohacení v případě zrušení smlouvy je třeba vždy jako předběžnou otázku vyřešit, zda právní důvod skutečně odpadl, to je zda byl dán zákonný či smluvní důvod zrušení smlouvy, tj. zda odstoupení či zrušení smlouvy bylo účinné a vedlo skutečně ke zrušení smlouvy.

K získání bezdůvodného obohacení dochází, obdobně jako v případě relativně neplatného právního úkonu, okamžikem, kdy právní důvod plnění zanikl. Tímto dnem začíná běžet objektivní promlčecí doba. Subjektivní dvouletá promlčecí

doba počíná v tomto případě běžet ode dne, kdy se oprávněný například dozvěděl o tom, že původní pravomocné a vykonatelné rozhodnutí, podle něhož bylo plněno, bylo pravomocně zrušeno.

Nejčastějšími případy je přijetí plnění ze smluv, které byly později zrušeny s účinky *ex tunc*. Smlouva se ruší zásadně od počátku odstoupením od ní (§ 48) nebo dohodou účastníků k okamžiku, který byl dohodnut, dále ze smluv zrušených v zákonem stanovených případech (např. § 648 odst. 2) či ze smluv zrušených přímo ze zákona (§ 518 - fixní smlouva).

Konkrétním příkladem plnění na základě právního důvodu, který odpadl, je též plnění podle pravomocného rozhodnutí, které bylo později zrušeno. V tomto případě řeší soud jako otázku předběžnou, zda ten, kdo se domáhá vrácení plnění uloženého mu soudem či jiným orgánem, plnil pouze podle zrušeného rozhodnutí nebo i podle hmotného práva. Povinnost, kterou skutečně z hlediska hmotného práva (tedy i bez rozhodnutí) plnit měl, zrušením rozhodnutí nezanikla.

V právní praxi je považován za prospěch z právního důvodu, který odpadl, i přijetí zálohy na plnění poskytnuté před uzavřením například vlastní kupní smlouvy, která se neuskutečnila. Záloha přijatá na plnění například podle smlouvy o uzavření budoucí smlouvy (obvykle kupní), kterou účastníci uzavřeli, se v okamžiku, kdy je zřejmé, že k uzavření vlastní smlouvy nedojde (například budoucí prodávající v rozporu se smlouvou o uzavření budoucí kupní smlouvy prodá předmětné nemovitosti jiné osobě), stává

bezdůvodným obohacím. Tímto okamžikem, kdy se kupující dozvěděl, že zamýšlená koupě nebude uskutečněna, počíná běžet subjektivní promlčecí lhůta k uplatnění nároku na vrácení zálohy. (viz například rozsudky Nejvyššího soudu ČR ze 30.1.2001, sp.zn. 25 Cdo 968/99). ⁽⁴⁾ Objektivní promlčecí doba začíná běžet okamžikem, kdy nemožnost uzavřít vlastní smlouvu nastala. To vše platí, nedohodnou-li se účastníci ohledně vrácení zálohy jinak.

Podle mého názoru však lze s tímto závěrem polemizovat. Je sice pravdou, že shora uvedeným okamžikem odpadá právní důvod, na jehož základě byla záloha poskytnuta, což svědčí pro shora uvedené závěry. Ve výše uvedeném případě nedodržení závazku ze smlouvy o uzavření budoucí kupní smlouvy by však podle mne nemuselo jít o nárok na vydání bezdůvodného obohacím, ale o nárok na vrácení již zaplacené zálohy. Ta skutečnost, že jde o zálohu, je dána jednoznačně v ustanovení § 498 obč.zák., i když to nebylo například v budoucí kupní smlouvě výslovně uvedeno. Z právního pojmu záloha, který má svůj význam a obsah, pak podle mého názoru vyplývají konkrétní právní důsledky, tedy i povinnost vrátit částku poskytnutou jako zálohu, nastane-li situace, kdy je zřejmé, že smlouva nebude či nemůže být realizována. Pro vrácení zálohy je tedy dán konkrétní právní důvod vyplývající z právního pojmu záloha a z tohoto hlediska by nešlo o bezdůvodné obohacím, neboť o nárok z bezdůvodného obohacím nemůže jít, je-li dán konkrétní právní důvod plnění. Ten v daném případě vyplývá z obsahu právního pojmu záloha a popřípadě, není-li to výslovně dohodnuto, z ustanovení § 498 obč. zák. O bezdůvodné obohacím by mohlo jít v případě, kdyby ustanovení § 498 obč.zák. neexistovalo. Pak by při

neoznačení platby jako záloha ve smlouvě nebyl jiný právní důvod pro vrácení než vydání bezdůvodného obohacení. Právo na vrácení zálohy vyplývající z pojmu záloha by se pak podle mého názoru promlčovalo v obecné tříleté promlčecí době podle ustanovení § 101 obč.zák., která by počala běžet ode dne, kdy toto právo mohlo být uplatněno poprvé, což by nastalo dnem, kdy například v důsledku následného převodu předmětných nemovitostí na jiný subjekt nemohla být mezi budoucím prodávajícím a budoucím kupujícím uzavřena vlastní kupní smlouva. Jak jsem již výše uvedla, dosavadní judikatura však tento názor nezastává (viz též například rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 26.9.2002, sp.zn. 33 Odo 459/2001). ⁽⁴⁾

(5) *Prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (condictio ob turpem causam)*

Bezdůvodným obohacením je i majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (*condictio ob turpem causam*). Jde zde o získání prospěchu způsobem, který je neuznávaný právním řádem pro rozpor se zákonem nebo s dobrými mravy (§ 3 odst. 1). ^{(1), (3), (5), (6), (7)}

K bezdůvodnému obohacení získanému z nepoctivých zdrojů dochází okamžikem nabytí majetkových hodnot uvedeným způsobem.

Konkrétními příklady prospěchu získaného z nepoctivých zdrojů je získání bezdůvodného obohacení trestnou činností proti majetku, nejde-li o odpovědnost za škodu, (spekulace, úplatkářství, krádež, atd.), činností nedosahující intenzity

trestné činnosti nebo činností z různých důvodů trestně nepostižitelné (např. pro nepříčetnost pachatele), která je v rozporu se zákonem nebo dobrými mravy. Při posuzování této činnosti je zvláště třeba zvažovat hranici mezi dovoleným a nedovoleným jednáním.

Pod tuto skutkovou podstatu bývají v praxi často podřazovány případy, které nelze zařadit pod jinou skutkovou podstatu bezdůvodného obohacení. Využívá se toho, že v tomto případě bezdůvodného obohacení nemusí jít o plnění. Podmínka nepoctivosti zdroje však musí být splněna. Při celkovém hodnocení nepoctivosti zdroje získaného prospěchu platí domněnka jeho poctivosti. U soudu proto musí prokazovat opak ten, kdo se vydání bezdůvodného obohacení domáhá. (R 25/1986, s. 293)

Dochází-li k obohacení trestnou činností bývají většinou splněny i předpoklady odpovědnosti za škodu (§ 420 a násl., R 1/1979, s.19). Pak může být závazek z bezdůvodného obohacení uplatněn jen tehdy, jestliže uplatnění práva na náhradu škody nepřichází v úvahu (poškozený není znám, není-li prokázáno zavinění obohaceného, nebo povinným byla osoba nezletilá nebo duševně chorá) nebo náhrada škody nepostihla celou majetkovou újmu odpovídající bezdůvodnému obohacení. O této otázce bude dále zmínka v souvislosti s řešením vztahu bezdůvodného obohacení a náhrady škody (viz kapitola VII/2).

(6) Plnění za toho, kdo měl po právu povinnost plnit sám

Bezdůvodné obohacení získává také ten, za nějž bylo plněno, co po právu měl plnit sám (§ 454). Ke vzniku bezdůvodného obohacení podle této skutkové podstaty je nutné, aby postižený poskytl peněžité či jiné plnění (např. práce) třetí osobě namísto obohaceného, aby na straně toho, za něhož bylo plněno, existovala právní povinnost plnit (není rozhodné, zda tato vyplývá ze zákona, z jiné právní skutečnosti zejména ze smlouvy) a zároveň, aby povinnost plnit neexistovala u subjektu, který plnil (oprávněného v rámci právního vztahu z bezdůvodného obohacení). Není rozhodující, zda plnění bylo poskytnuto se souhlasem povinného subjektu, nesmí se tak však stát proti jeho vůli. Dále by mělo být mezi tím, kdo plnil a tím, komu bylo plněno, zřejmé, že jde o plnění za jiného. Jinak by šlo spíše o plnění bez právního důvodu. Majetkový prospěch zde, na rozdíl od předcházejících případů, neznamená zvětšení majetku povinného, ale zprošťuje ho pasiv, které by po právu měl, kdyby plnil svoji povinnost sám. (1), (3), (5), (6), (7)

Takto nabyté obohacení může vymáhat ten, kdo plnil, a to pouze od toho, za koho plnil, a ne od toho, komu plnil (R 1/1979, s. 65 a 74).

Závazek z bezdůvodného obohacení získaného tím, že bylo plněno za toho, kdo měl po právu plnit sám, je však vyloučen, jestliže povinnost toho, kdo měl po právu plnit, již v době, kdy za něj bylo plněno, neexistovala. V tomto případě by šlo o plnění bez právního důvodu, které by byl povinen vydat tomu, kdo plnil, ten, komu bylo plněno (rozsudek Nejvyššího

soudu ČR ze dne 30.6.2003, sp.zn. 29 Odo 289/2001, R 23/2004). ⁽⁴⁾

Ke vzniku bezdůvodného obohacení na straně povinného subjektu tak dochází v okamžiku, kdy jeho dluh zanikl splněním, tedy zásadně v okamžiku, kdy třetí osoba přijala na splnění dluhu obohaceného plnění od postiženého subjektu.

V praxi půjde o majetkový prospěch na základě této skutkové podstaty například u placení nájemného jedním z bývalých manželů za užívání společného bytu oběma po rozvodu manželství, obdobně i mezi bývalým druhem a družkou (R 26/1975, s. 256).

Na druhé straně jsou někdy pod ustanovení § 454 nesprávně podřazovány i nároky z plnění vyživovací povinnosti za jiného podle § 101 zákona o rodině. Zde je nutné brát v úvahu existenci zvláštní právní úpravy obsažené v zákoně o rodině mající přednost před obecnou úpravou v občanském zákoníku a zejména také tu skutečnost, že právní úprava bezdůvodného obohacení obsažená v občanském zákoníku dopadá zásadně jen na občanskoprávní vztahy. Na jiné právní vztahy dopadá jen tehdy, není-li speciální úprava a jestliže to zvláštní předpis výslovně stanoví (např. ustanovení 2. věty § 1 odst. 2 obch. zák., § 104 zákona o rodině).

S ohledem na shora vymezené předpoklady vzniku závazku z bezdůvodného obohacení v tomto případě nejde, ač by se to zdánlivě nabízelo, o bezdůvodné obohacení plněním za toho, kdo měl po právu povinnost plnit sám, ve vztahu zástavního a obligačního dlužníka, když věřitel se domohl uspokojení svého

práva ze zástavy. Není zde totiž splněn předpoklad, aby povinnost neexistovala u subjektu, který plnil, neboť zástavce, jenž nebyl dlužníkem, přijal vůči věřiteli povinnost plnit za dlužníka tím, že svoji věc zastavil, a právní povinnost plnit vůči věřiteli tedy má. Podle mého názoru jde proto ve vztahu zástavce a dlužníka o plnění bez právního důvodu, pokud ovšem takový právní důvod nevyplývá z jiného právního vztahu mezi nimi. Například zástavce má vůči dlužníkovi závazek ve výši odpovídající ceně realizované zástavy a bylo mezi nimi dohodnuto, že realizací zástavy bude uhrazen. Nebyla-li taková dohoda, přicházelo by v úvahu započtení.

(7) Další případ bezdůvodného obohacení upravený mimo hlavu 3. části VI.

Bezdůvodné obohacení získává i vlastník věci tím, že věc byla zhodnocena oprávněným držitelem účelně vynaloženými náklady na tuto věc po dobu oprávněné držby (tj. je-li to objektivně nutné pro zachování věci, její hodnoty či její funkčnosti, a nebo jestliže to objektivně vede ke zlepšení její využitelnosti) a to v rozsahu odpovídajícím zhodnocení věci ke dni jejího vrácení (nárůst ceny věci oproti stavu před vynaložením nákladu) - § 130 odst. 3. Účelně vynaloženými náklady nejsou náklady obvyklé související s údržbou a provozem věci. ⁽¹⁾

Okamžik vrácení takto účelně zhodnocené věci jejímu vlastníkovi je okamžikem vzniku bezdůvodného obohacení. Výši nároku oprávněného držitele na náhradu nákladů, které na věc

po dobu oprávněné držby účelně vynaložil, nelze totiž určit dříve, než je věc vrácena vlastníkovi. Proto držitel nemůže požadovat uspokojení nároku před vrácením věci vlastníkovi. (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 17.2.2000, sp.zn. 22 Cdo 1806/98) ⁽⁴⁾

Důkazní povinnost ohledně výše uvedených okolností má v případném soudním sporu žalobce, tedy bývalý oprávněný držitel věci.

Posouzení tohoto případu jako bezdůvodné obohacení má praktický dopad v použití ustanoveních §§ 458 a 459, není-li úprava zvláštní, a v posuzování promlčení práva podle tohoto ustanovení podle § 107.

VII

Vztah k jiným právním institutům

Obecně je třeba ke vztahu bezdůvodného obohacení k jiným právním institutům zejména říci, že pokud je dán jiný speciální právní důvod určitého nároku, nelze ho posoudit jako bezdůvodné obohacení ale podle příslušných speciálních ustanovení a popřípadě podle smlouvy, která konkrétní právní vztah upravuje. Ten, kdo nevrací půjčené peníze či neplatí kupní cenu, se také obecně řečeno (nikoli z hlediska právního posouzení) neoprávněně (bezdůvodně) obohacuje. Jeho nárok však vyplývá a je posuzován podle smlouvy o půjčce či zákonného ustanovení, které stanoví povinnost zaplatit kupní cenu (např. § 588), a nikoli jako bezdůvodné obohacení. Jde o nárok na vrácení půjčky či zaplacení kupní ceny, ne o nárok na vydání bezdůvodného obohacení.

Velmi úzký a proto složitější je vztah bezdůvodného obohacení k právním institutům a právním úpravám odpovědnosti za škodu, vlastnictví a oprávněné držby (viz dále).

(1) Vzájemný vztah bezdůvodného obohacení a odpovědnosti za škodu

Institut bezdůvodného obohacení úzce souvisí s právní úpravou odpovědnosti za škodu ⁽⁶⁾, i když již nejde o odpovědnost za bezdůvodné obohacení ale o závazek z něho a i když zařazení obou právních institutů v šesté části občanského zákoníku je již dáno spíše jistou setrvačností a nedůsledností (viz výše).

Společným předpokladem vzniku odpovědnosti za škodu a bezdůvodného obohacení je majetková újma objektivně vyjádřitelná v penězích. Úzká souvislost je nyní především věcná daná tím, že možnost použití obou institutů se v konkrétních případech často prolíná.

O odpovědnost za škodu jde tehdy, jestliže příčinou vzniku majetkové újmy byl protiprávní úkon nebo právně relevantní škodná událost. Na rozdíl od toho předpokladem vzniku závazků z bezdůvodného obohacení protiprávní úkon ani stav není. Praktický význam z hlediska vzájemného vztahu obou institutů může mít i ta skutečnost, že na rozdíl od odpovědnosti za škodu, bezdůvodné obohacení nikdy nevyžaduje ke svému vzniku existenci zavinění a tedy není rozhodné, zda občan, který se bez důvodu obohatil má nebo nemá deliktní způsobilost. Jestliže totiž příliš nízký věk nebo duševní nemoc brání tomu, aby byla stanovena povinnost nahradit způsobenou škodu, může být škůdci uložena povinnost vydat vše, co svým jednáním získal.

U závazků z bezdůvodného obohacení musí majetkové újmě na straně jedné odpovídat majetkový prospěch na straně druhé, zatímco u odpovědnosti za škodu takováto souvislost být nemusí. Škůdce může škodu způsobit, aniž by sám cokoliv získal.

Smyslem obou institutů je odstranění vzniklé majetkové újmy, přičemž u bezdůvodného obohacení je vždy současně odčerpán bezdůvodně získaný majetkový prospěch.

Přes uvedené odlišnosti dochází v praxi často k překrývání obou institutů. Stává se, že jednáním jsou ve vztahu mezi dvěma subjekty naplněny současně znaky některé ze

skutkových podstat bezdůvodného obohacení i odpovědnosti za škodu. Jde o případ, kdy se způsobením škody škůdce zároveň bezdůvodně obohatí (odcizení peněz či jiných věcí). Je nutné vždy posoudit, z jakého právního důvodu může postižený požadovat vydání majetkových hodnot, které mu byly neoprávněně odňaty, popřípadě, z jakého právního důvodu může být jejich vydání uloženo soudem. Pro každý z obou právních důvodů je rozdílně stanoven obsah, rozsah a způsob splnění povinnosti, jež je obsahem příslušného právního vztahu (§§ 442 a 458). Pouze náhradu škody lze podle ustanovení § 450 z důvodů zřetele hodných přiměřeně snížit, přičemž soud vezme zřetel zejména k tomu, jak ke škodě došlo jakož i k osobám a majetkovým poměrům fyzické osoby, která škodu způsobila, a k poměrům fyzické osoby, která byla poškozena. Ani náhrada škody však nemůže být snížena v případě, jde-li o škodu způsobenou úmyslně. Společná odpovědnost za škodu je zásadně solidární a dělená odpovědnost nastupující v odůvodněných případech je určena účastí na způsobení škody (§ 438). Každý, kdo se bezdůvodně obohatil je naproti tomu vždy povinen vydat právě to a jen to, co získá.

Z uvedených rozdílů vyplývá, že není možné, aby současně vznikly a trvaly závazkový právní vztah z bezdůvodného obohacení a z odpovědnosti za škodu a tedy byly současně použity ustanovení je upravující (není možný jednočinný souběh). Bylo proto třeba vyřešit vztah obou institutů a jejich právních úprav a to obecně, neboť není přijatelné, aby například soudce v jednotlivých případech různě podle vlastní úvahy a tedy více méně nahodile rozhodoval, zda nárok posoudí jako náhradu škody, či jako bezdůvodné obohacení, když by

bylo možné obojí. Praxe tento problém vyřešila ve prospěch ustanovení o odpovědnosti za škodu. Jestliže se někdo bezdůvodně obohatí zaviněným protiprávním jednáním či na základě právně relevantní škodné události vedoucí současně ke vzniku škody, může postižený subjekt uplatnit především právo na její náhradu z titulu odpovědnosti za škodu. Při náhradě škody pak dochází i k vydání majetkového prospěchu neprávem získaného. Poté má oprávněný nárok na vydání bezdůvodného obohacení pouze tehdy, nebylo-li celé odčerpáno náhradou škody (R 1/1979, s. 19), přestože bylo získáno na úkor oprávněného. ⁽⁶⁾

Řešení vztahu bezdůvodného obohacení a odpovědnosti za škodu je zvláště aktuální a praktické v souvislosti s bezdůvodným obohacením získaným z nepoctivých zdrojů. V případech získání majetkových hodnot trestnou činností, která je jako taková postižena, budou totiž zásadně splněny i předpoklady občanskoprávní odpovědnosti za škodu, neboť majetková újma odpovídající bezdůvodnému obohacení je pak způsobena zaviněným protiprávním jednáním i z hlediska občanského práva. Použití ustanovení § 451 odst. 2 o bezdůvodném obohacení získaném z nepoctivých zdrojů a odčerpání neprávem získaného majetkového prospěchu v rámci vydání bezdůvodného obohacení přichází tedy v úvahu jen tehdy, jestliže škoda hrazena není, protože poškozený není znám (například byl-li zjištěn pachatel krádeží, dále bylo zjištěno, co odcizil, ale nelze zjistit komu, není tedy, kdo by právo na náhradu škody uplatnil, může stát s ohledem na ustanovení § 456, věta 2., uplatnit své právo na vydání bezdůvodného obohacení získaného z nepoctivých zdrojů),

jestliže náhrada škody neodčerpá celý majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů či v případech nedovolené či jiné činnosti, která by jinak byla i trestně postižitelná, avšak nelze konstatovat zavinění škůdce a tedy ani jeho odpovědnost za škodu například proto, že s ohledem na svůj věk či duševní chorobu (viz též výše) není schopen ovládnout své jednání a posoudit jeho následky. ⁽⁶⁾

Výjimku představuje pouze případ upravený v ustanovení § 457. Zde je řešen zvláštní vztah účastníků zrušené či neplatné smlouvy, pokud jde o podmínky uplatnění nároku i o způsob a rozsah vydání bezdůvodného obohacení a jeho promlčení. Právě proto má vzhledem k jiným ustanovením občanského zákoníku o bezdůvodném obohacení specifické postavení projevující se například při řešení vzájemného vztahu obou těchto právních institutů. ⁽⁶⁾ Jednání účastníků, které vedlo k uzavření smlouvy neplatné či později zrušené, ve většině případech naplňuje pouze znaky skutkové podstaty bezdůvodného obohacení. Někdy však může některý z účastníků neplatné či zrušené smlouvy jednat protiprávně a popřípadě i zaviněně a právě toto jednání vede k neplatnosti či zrušení smlouvy. Současně může vést toto zaviněné porušení právní povinnosti k tomu, že plnění druhým účastníkem znamená zmenšení jeho majetku. Pak by byly splněny předpoklady vzniku odpovědnosti za škodu, odpovídající rozdílu poskytnutých plnění z neplatné či zrušené smlouvy, a to u toho účastníka, který zaviněně porušil právní povinnost, ve vztahu k druhému účastníku smlouvy, jenž byl poškozen. Poskytnutím a přijetím plnění z neplatné či zrušené smlouvy jsou v takových případech naplněny znaky některé ze skutkových podstat

odpovědnosti za škodu i bezdůvodného obohacení. Současné použití obou ustanovení je z důvodů shora uvedených vyloučeno. V případě neplatných či zrušených smluv je v praxi aplikováno ustanovení § 457 o bezdůvodném obohacení, které je zde ve vztahu k ustanovením upravujícím odpovědnost za škodu speciální. Je tomu tak proto, že jen § 457 a nikoliv ustanovení o náhradě škody zajišťuje nutnou vzájemnou vázanost práv a povinností účastníků neplatné či zrušené smlouvy (synallagma). Na toto ustanovení navíc navazuje i speciální úprava promlčení pro tyto případy bezdůvodného obohacení obsažená v ustanovení § 107 odst. 3. Někdy však může být zaviněným protiprávním jednáním účastníka neplatné či zrušené smlouvy způsobena druhému účastníku i škoda další, pak aplikace ustanovení § 457 a splnění povinnosti podle tohoto ustanovení nestačí, a proto je tu nutné použít i ustanovení o odpovědnosti za škodu.

(2) *Vzájemný vztah bezdůvodného obohacení a právní úpravy ochrany vlastnictví a oprávněné držby*

Se zvláštním závazkovým právním vztahem z bezdůvodného obohacení dále úzce souvisí právní úprava ochrany vlastnictví a oprávněné držby (především §§ 126 a 130).⁽⁶⁾ V souvislosti s tím vzniká otázka vztahu nároku na vydání věci (u nemovitosti její vyklizení) z titulu práva vlastnického či práva oprávněné držby a nároku na vydání věci in natura vyplývajícího z bezdůvodného obohacení. Když jsou při neoprávněném získání a zadržování individuálně určené věci na úkor jejího vlastníka současně s neoprávněným zásahem do

vlastnického práva naplněny i znaky některé ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení, pak jako právní důvod vydání věci přichází v úvahu, jednak právo vlastníka na její vydání uplatněním žaloby na vydání věci (vindikační žaloba podle § 126 odst. 1), a zároveň právo účastníka vztahu z bezdůvodného obohacení získaného například plněním bez právního důvodu na vrácení věci in natura (žaloba z kondikce podle § 458 odst. 1) - viz též kapitola V - Subjekty právního vztahu z bezdůvodného obohacení.

V praxi je připuštěna možnost jejich současného vzniku a trvání, neboť tu nejsou praktické důvody pro vyloučení jednočinného souběhu obou skutkových podstat, jako je tomu u odpovědnosti za škodu (viz výše). ⁽⁶⁾

Bližší podmínky vydání věci a užitků z ní se řídí ustanoveními občanského zákoníku upravujícími rozsah vydání bezdůvodného obohacení, protože u povinnosti vydat věc na základě vlastnického práva není takováto speciální úprava.

Určitou, ne však obecnou, výjimkou je ustanovení § 130 odst. 3, které upravuje práva oprávněného držitele proti vlastníkovi věci. Problematika, kterou se tu zabývám se však zásadně týká ochrany vlastníka, popřípadě oprávněného držitele, vůči tomu, kdo věc neoprávněně převzal a tím se bezdůvodně obohatil.

Touto problematikou se podrobněji zabýval například JUDr. Josef Vaněk v jeho publikaci „Neoprávněný majetkový prospěch“ (Panorama, Praha 1987), nově pak JUDr. Jiří Spáčil, CSc., v publikaci „Ochrana vlastnictví a držby v občanském zákoníku“ (C.H.BECK, Praha 2002). J. Spáčil již samozřejmě

reaguje na změny přijaté novelou občanského zákoníku provedenou zákonem č. 509/1991 Sb. Zpochybňuje některé závěry J. Vaňka a pochybnosti se týkají i některých mých závěrů uvedených shora (zejména úvaha o vyloučení nároku z bezdůvodného obohacení tehdy, je-li možné uplatnit vlastnickou žalobu). Cituje též publikovaná rozhodnutí, s nimiž také polemizuje. V jednotlivostech cituje i platnou právní úpravu. Vycházejí především ze zaměření jeho publikace - ochrana vlastnictví a držby v občanském zákoníku. Úvahy J. Spáčila jsou jistě podnětné a podložené. Zdá se mi však, že argumentuje § 130 odst. 3 obecně, ač se týká jen vztahu oprávněného držitele a vlastníka věci (viz shora). Já však setrvávám na závěrech, které jsem shora uvedla. Snažím se důsledně vycházet z platné právní úpravy a jsem přesvědčena, že jednotlivé otázky řeším v souladu s ní tak, aby příslušné závěry byly v praxi použitelné, pokud možno nepřinášely neřešitelné či obtížně řešitelné problémy a nebyly také v rozporu s teoretickými principy, z nichž právní úprava příslušných institutů vychází (například vydání bezdůvodného obohacení zásadně in natura a § 107 odst. 3).

Výjimkou je případ, kdy subjekt, který věc jako první neoprávněně získal od jejího vlastníka, s ní dále disponoval a předal ji jinému subjektu. Tehdy již nemůže být proti prvému subjektu uplatněno právo na vydání věci (není v tomto směru pasivně legitimován), protože ji již nemá u sebe (nedisponuje s ní) a má pouze povinnost vydat bezdůvodné obohacení formou peněžité náhrady (§ 458 odst. 1).⁽⁶⁾ Právo na vydání věci je ovšem možno uplatnit proti subjektu, který věc od obohaceného nebo dalšího subjektu získal. Ten se totiž

nestal vlastníkem věci, neboť ji získal od nevlastníka a případná nabývací smlouva je tak neplatná podle § 39 (rozpor se zákonem). Podle mého názoru by měl oprávněný uplatnit, pokud je to možné, vydání věci, neboť i po získání peněžité náhrady od účastníka vztahu z bezdůvodného obohacení zůstává vlastníkem věci. Především však nemůže oprávněný v konečném důsledku úspěšně uplatnit obě práva, neboť by se sám bezdůvodně obohatil. Po vydání věci již nemá právo na peněžitou náhradu, neboť na jeho úkor již k bezdůvodnému obohacení nedošlo. Získá-li věc zpět v ceně, ve které byla odňata, musí celou peněžitou náhradu vrátit, neboť právní důvod plnění peněžité náhrady původním povinným tím odpadl. Pokud však byla peněžité náhrada pravomocně přisouzena a plněna na základě takového pravomocného rozhodnutí, které nebylo zrušeno, trvá právní důvod jejího poskytnutí (spočívající ve vykonatelném rozhodnutí) i nadále, tedy i po vydání věci vlastníkovi. I v tomto případě by se však vlastník věci po vydání věci a současném přijetí peněžité náhrady za ni bezdůvodně obohatil. Šlo by zřejmě o majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů, neboť od převzetí věci by vlastníkovi peněžité náhrada za ni nepatřila. Právo na vydání bezdůvodného obohacení by měl proti vlastníkovi věci ten subjekt, jenž od něj jako první věc neoprávněně získal a poskytl mu za ni peněžitou náhradu. Přicházelo by též v úvahu podání žaloby na obnovu řízení (§ 228 odst. 1 písm. a) osř), v němž byla přisouzena peněžité náhrada, pokud by k vydání věci došlo po vyhlášení rozhodnutí o náhradě. To by bylo v praxi patrně častější.

Třetí osoba (tj. subjekt, jenž věc od obohaceného nebo dalšího subjektu získal), která věc vydala jejímu původnímu vlastníkovi, by pak samozřejmě měla proti tomu, s kým neplatnou smlouvu uzavřela, právo na vrácení plnění podle § 457 s tím, že vrácení věci skutečnému vlastníkovi zahrnuje z hlediska § 457 vrácení plnění této třetí osobě, se kterou neplatnou smlouvu uzavřela.

VIII

Obsah, rozsah a způsob vydání bezdůvodného obohacení

(1) Obsah a rozsah vydání

Občanský zákoník stanoví v ustanovení § 458 odst. 1, první větě, z hlediska obsahu i rozsahu vydání, povinnost vydat vše, co bylo nabyto bezdůvodným obohacením (buď in natura nebo in re, viz dále ad. VIII/2).

Za **obsah** povinnosti vydat bezdůvodné obohacení lze považovat vlastně to, co má být vydáno. Pro posuzování toho, co má být vydáno, je rozhodující stav v době, kdy došlo k obohacení (například přijetím plnění bez právního důvodu nebo v okamžiku, kdy právní důvod odpadl a přijaté plnění se stalo bezdůvodným obohacením). ⁽⁶⁾

Za bezdůvodné obohacení není možné považovat, jak jsem již výše uvedla v souvislosti s obecnými předpoklady vzniku závazku s bezdůvodného obohacení, jakýkoliv prospěch, jehož by mohl teoreticky dosáhnout například vlastník neoprávněně užívané věci, nýbrž pouze ten prospěch, o nějž na jeho úkor obohacený buď zvýšil svůj majetkový stav anebo o nějž se jeho majetkový vztah nezmenšil, ač by se tak za běžných okolností stalo (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 20.3.2001, sp. zn. 25 Cdo 845/99). ⁽⁴⁾

Pokud jde o **rozsah** povinnosti vydat bezdůvodné obohacení, obohacený musí vydat i z hlediska hodnoty tolik, kolik bylo neoprávněně získáno. ^{(1), (5), (6)} Z hlediska rozsahu vydání bezdůvodného obohacení musí být tedy jeho vydáním

dosaženo, pokud jde o množství a hodnotu, stavu, jaký byl předtím, než bylo bezdůvodné obohacení získáno. Pro rozsah vydání bezdůvodného obohacení je, stejně jako pro jeho obsah, rozhodující okamžik, kdy k získání bezdůvodného obohacení došlo. Rozhodující je tedy například množství věcí v době, kdy byly neoprávněně získány, nebo jejich hodnota (cena) v této době. Pozdější snížení hodnoty získaného majetkového prospěchu, jeho spotřebování, zničení či převedení na jinou osobu, není z hlediska rozsahu povinnosti vydat bezdůvodné obohacení rozhodující. (R 1/1979, s. 78 a R 25/1986, s. 300).

Získalo-li v určitém případě bezdůvodné obohacení společně více subjektů, půjde o společné (solidární) plnění více dlužníky společnému věřiteli (§ 511 odst. 1) jen tehdy, bude-li to stanoveno v jiné části občanského zákoníku (např. § 145 odst. 3, 4 a § 703 odst. 2). Jinak platí zásada, že každý z obohacených musí vydat právě tolik, kolik právě on získal (R 26/1975, s.273).

Jestliže nebyl obohacený v dobré víře - bona fides (subjektivní stav obohaceného, vnitřní přesvědčení), neboť vzhledem ke všem okolnostem a povaze konkrétního případu mohl nebo měl rozpoznat, že mu předmět tvořící bezdůvodné obohacení nenáleží (že jde o bezdůvodné obohacení), je povinen vydat spolu s majetkovým prospěchem i užitky (přírůstky) z něho skutečně získané (§ 458 odst. 2). Nedostatek dobré víry, resp. špatná víra (mala fides), může existovat již v době obohacení, ale může nastat i dodatečně (zjistí později, že má prospěch neoprávněně, ale přesto si ho ponechá). Pak je povinen vydat ty užitky, které získal až po

tomto okamžiku. Rozhodující je tedy psychický stav obohaceného v době vzniku užitků. (1), (5), (6)

Nedostatek dobré víry se nepresumuje a musí ho dokazovat ten, kdo se vydání užitků z tohoto důvodu domáhá.

Za užitek je v tomto případě nutné považovat i opotřebení věci běžným užíváním.

O způsobu vydání užitků platí totéž jako u majetkového prospěchu (viz níže VIII/2).

(2) Způsob vydání

Hlavním účelem právní úpravy institutu bezdůvodného obohacení je obnovení původního stavu, tj. stavu existujícího před vznikem bezdůvodného obohacení. Toho lze u odnětí věci individuálně určených dosáhnout jen vrácením právě těch věcí, které byly předmětem obohacení - vydání bezdůvodného obohacení in natura (naturální restituce) (R 26/1975, s. 268). Forma vydání majetkového prospěchu pak v konkrétním případě závisí zejména na tom, jaké plnění tvořící bezdůvodné obohacení obohacený získal. Pouze není-li takovéto vydání, podle okolností konkrétního případu, možné (viz dále), musí být oprávněnému poskytnuta náhrada v penězích - in reluto (§ 458 odst. 1, věta druhá). Vždy se musí jednat o takovou peněžitou náhradu, aby poškozenému finančně vyvážila újmu, která mu vznikla tím, že nebyla možná naturální restituce. Pro stanovení výše náhrady v penězích je rozhodná cena plnění v době, kdy k bezdůvodnému obohacení došlo. (1), (5), (6)

Při posouzení výše peněžité náhrady je však vždy zapotřebí vycházet z nejnižších nákladů, které by v daném místě a čase musely být vynaloženy na dosažení stejného plnění (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30.1.2007, sp.zn. 32 Odo 1245/2005). Nelze například vycházet z nepřiměřeně vysoké ceny, za kterou postižený koupil odňatou věc či stejnou věc za věc spotřebovanou obohacným. Výši peněžité náhrady nelze též ztotožňovat s výší plnění, na které by vznikl nárok v případě, že by mezi stranami byla uzavřena platná smlouva, a bez dalšího ani s výší plnění, které obohacný obdržel od třetí osoby v důsledku dispozice s předmětem plnění nabytým bez právního důvodu (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 19.3.2003, sp. zn. 29 Odo 622/2002).

Nikdy nemůže být uskutečněno vydání bezdůvodného obohacení in natura, jestliže například získané bezdůvodné obohacení spočívalo ve výkonu určité činnosti, práce či služby, dále tehdy, je-li užívána věc bez právního důvodu apod. Naturální restituce též nepřichází v úvahu, jestliže obohacný věc spotřeboval, zničil, zpracoval či převedl na třetí osobu. U spotřebování je možná pouze plná náhrada ceny věci v době získání majetkového prospěchu. Pokud byla věc zničena úplně, platí totéž, avšak byla-li poškozena jen zčásti, musí být vrácena a navíc poskytnuta peněžité náhrada, která by se měla rovnat rozdílu mezi cenou věci před a po jejím poškození (naturální restituce je tu možná jen zčásti a jde o kombinaci obou způsobů vydání majetkového prospěchu). To platí, lze-li na postiženém spravedlivě požadovat, aby poškozenou věc přijal (zejména záleží na povaze věci a

rozsahu poškození). Zpracuje-li obohacený věc do některé ze svých, je nutné při rozhodování o tom, má-li být vydání provedeno in natura nebo in reluto přihlídnout k tomu, aby tím nedošlo ke zničení či znehodnocení věci, které by jinak mohly sloužit svému účelu tam, kde jsou umístěny (zabudovány), a aby nedocházelo i k dalším nepřiměřeným nákladům, které by bylo třeba vynaložit na demontáž vrácených věcí.

Při úvaze o tom, zda je dobře možné vydání toho, co bylo neoprávněně získáno, je tedy nutné přihlížet ke všem důsledkům tohoto navrácení v předešlý stav, a to zejména z hlediska hospodárnosti (rozsudek Nejvyššího soudu ČSR ze dne 25.4.1975, sp.zn. 2 Cz 8/75, R 30/1977). ⁽⁴⁾

Pokud se však věřitel dostane do prodlení s převzetím plnění spočívajícího ve vydání předmětu bezdůvodného obohacení, nemůže se s úspěchem domáhat peněžité náhrady za věci, které byly v době prodlení bez zavinění obohaceného zničeny či podlehly zkáze (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 31.1.2002, sp.zn. 25 Cdo 426/2000). ⁽⁴⁾

(3) Náhrada nutných nákladů

Povinný subjekt, který vynaložil na bezdůvodně získanou věc nutné náklady, má právo na jejich náhradu (§ 458 odst. 3). Toto právo obohaceného není vázáno na existenci jeho dobré víry. Mezi povinnostmi povinného subjektu vydat bezdůvodné obohacení a jeho právem na náhradu nutných nákladů není vztah vzájemné podmíněnosti (nejde o synallagmatický

závazek). Osobě oprávněné proto není možné s poukazem na ustanovení § 107 odst. 3 upřít právo uplatnit proti nároku na náhradu nutných nákladů námitku promlčení (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 29.8.2002, sp. zn. 25 Cdo 2148/2000). ⁽⁴⁾

Výkladem ustanovení § 458 odst. 3 lze dojít k závěru, že pokud by oprávněný obohacenému tyto nutné náklady nenahradil, došlo by k bezdůvodnému obohacení i na straně oprávněného (plnění bez právního důvodu). To ovšem platí jen za předpokladu, že vynaložené náklady věc zhodnotily, nebo by je musel oprávněný vynaložit sám, kdyby měl věc u sebe.

Podle ustanovení § 458 odst. 3 musí být nahrazeny pouze náklady účelně vynaložené (nezbytné k zachování věci, její hodnoty či funkčnosti), ne ty, které obohacený vynaložil na věc podle své osobní potřeby a úvahy, které by jinak oprávněný subjekt nevynaložil.

(4) Splatnost pohledávky vzniklé z bezdůvodného obohacení (počátek běhu prodlení dlužníka s vydáním bezdůvodného obohacení)

Bez důvodné obohacení patří mezi nároky, u nichž není zákonnou úpravou stanovena splatnost pohledávek vzniklých z tohoto právního titulu (určení splatnosti dohodou účastníků právního vztahu prakticky nepřichází v úvahu) a doba plnění je tedy u nich obvykle vázána na výzvu věřitele podle ustanovení § 563. V tom případě je dlužník povinen splnit dluh prvního dne poté, kdy byl o plnění věřitelem požádán.

Nevydá-li povinný bezdůvodné obohacení oprávněnému v tento den, dostává se do prodlení. Od tohoto okamžiku počínají též běžet úroky z prodlení s vydáním bezdůvodného obohacení v penězích.

Obdobné platí i pro závazek vzniklý na základě bezdůvodného obohacení mezi podnikateli při jejich podnikatelské činnosti. Podle ustanovení § 340 odst. 2 obch. zák. pokud ve smlouvě není doba plnění určena, je věřitel oprávněn požadovat plnění závazku ihned po uzavření smlouvy a dlužník je povinen závazek splnit bez zbytečného odkladu po té, kdy byl věřitelem o plnění požádán.

Na shora uvedeném nemůže změnit nic okamžik, kdy nabylo právní moci a vykonatelnosti rozhodnutí soudu, jímž byla v rámci stanovení povinnosti bezdůvodné obohacení vydat (například zaplatit finanční částku) závazně určena výše bezdůvodného obohacení. Je tedy nesprávný závěr, že dlužník se dostává do prodlení s vydáním bezdůvodného obohacení až uplynutím lhůty k plnění podle pravomocného rozhodnutí soudu. (rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 32 Odo 736/2006, ze dne 25. 6. 2007, a rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 5.12.2005, sp. zn. 33 Odo 871/2005)

(5) Možnost uspokojení nároku na vydání bezdůvodného obohacení z věcí, které nepodléhají výkonu rozhodnutí, podle § 459

Nebyl-li ten, kdo je povinen vydat bezdůvodné obohacení, v dobré víře, může soud rozhodnout, že lze právo na vydání bezdůvodného obohacení uspokojit i z věcí, které z obohacení

nabyl, a to i tehdy, jestliže jinak podle občanského soudního řádu výkonu rozhodnutí nepodléhají (§§ 321, 322 osř - například věci, které povinný nezbytně potřebuje k uspokojování hmotných potřeb svých a své rodiny nebo k plnění svých pracovních úkolů). Tohoto ustanovení občanského zákoníku lze použít, když není možná naturální restituce vrácením toho, co bylo neprávem získáno, a poškozenému má být poskytnuta náhrada v penězích. ⁽⁶⁾ Soudní rozhodnutí se může týkat jen těch věcí, u kterých bylo prokázáno, že byly pořízeny z bezdůvodného obohacení a které má povinný u sebe (např. za neprávem získané peníze si obohacený něco koupil, nebo věc, jež je předmětem bezdůvodného obohacení, vyměnil za jinou).

Soud může podle § 459 rozhodnout pouze na návrh oprávněného subjektu (nejde zde o případ § 81 odst. 1 osř) a jen v nalézacím řízení (nikoliv vykonávacím) (R 1/1979, s. 78). Takto vydaný rozsudek má za následek nemožnost povinného subjektu jakékoliv dispozice s věcmi v něm uvedenými až do uspokojení práva oprávněného.

Snažil-li by se obohacený zmařit uspokojení nároku poškozeného, byly by všechny tyto právní úkony neplatné pro rozpor se zákonem (§ 39) a mohlo by jít i o trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí.

IX

Případy, kdy o bezdůvodné obohacení nejde

Negativním vymezením bezdůvodného obohacení se rozumí výslovné stanovení případů, které za ně nelze považovat (§ 455). Společným pro všechny tyto případy je, že jde o plnění, která nelze vymáhat u soudu, avšak bylo-li plněno dobrovolně (právní úkon spočívající v plnění musí být učiněn a zároveň musí být platný), nepůjde o bezdůvodné obohacení a předmět plnění tedy nelze požadovat nazpět. O poskytnutí plnění z hlediska ustanovení § 455 by tedy nemohlo jít například tehdy, kdyby plnění nebylo poskytnuto svobodně, nebo by bylo poskytnuto osobou nemající způsobilost k právním úkonům či osobou jednajícím v duševní poruše.

(1) Přijetí plnění z promlčeného dluhu

Bezdůvodným obohacením není přijetí plnění z promlčeného dluhu (§ 455 odst. 1). Uplynutím promlčecí doby dluh totiž stále existuje. Po vznesení námítky promlčení dlužníkem u soudu teprve nastávají účinky promlčení, to znamená, že už se dluhu nelze u soudu s úspěchem domáhat (naturální závazek). Subjektivní právo však i nadále trvá jako tzv. naturální subjektivní právo, byť je oslabeno. Proto splnil-li dlužník takto promlčený dluh dobrovolně, nemůže se toho, co poskytl a bylo přijato, domáhat z důvodu bezdůvodného obohacení zpět. To, zda dlužník při plnění dluhu o promlčení věděl či nikoli, je nerozhodné. (3), (6)

Právě uvedené se týká jen dluhu promlčeného, nikoli však prekludovaného. Prekluzí totiž právo zaniká a plnění dluhu, který prekluzí zanikl, je plněním bez právního důvodu, a ten, kdo by splnil prekludovaný dluh, by mohl to, co splnil, požadovat nazpět. K prekluzi (na rozdíl od promlčení) přihlíží soud ze své vlastní (úřední) povinnosti, tj. i bez návrhu (námitky) dlužníka.

(2) *Přijetí plnění dluhu, který je neplatný jen pro nedostatek formy*

Další případ, kdy nejde o bezdůvodné obohacení je přijetí plnění dluhu, který je neplatný jen pro nedostatek formy (§ 455 odst. 1, § 40). Pokud účastník jen z tohoto důvodu neplatné smlouvy dobrovolně plní, pak se druhý účastník smlouvy, jenž toto plnění přijal, nemohl bezdůvodně obohatit (rozsudky bývalého Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 2 Cz 53/81 a 1 Cz 40/82). Mezi příslušnými subjekty závazkový právní vztah z bezdůvodného obohacení nevzniká.

Splnění dluhu neplatného jen pro nedostatek formy patrně znamená zhojení účinků neplatnosti, a to ze zákona podle ustanovení § 455 odst. 1. V tomto případě pak vyvstává otázka, čím se takový vztah řídí, když ustanovení o bezdůvodném obohacení nepřichází v úvahu. Nabízí se pouze jediné řešení, a to takové, že vztah mezi účastníky smlouvy neplatné jen pro nedostatek formy, bylo-li podle ní alespoň jednou stranou plněno, se řídí obsahem této smlouvy. ⁽⁶⁾

(3) Přijetí plnění ze hry nebo sázky uzavřené mezi fyzickými osobami a vrácení peněz do hry nebo sázky půjčených

O bezdůvodné obohacení nepůjde ani tehdy, bylo-li přijato dobrovolné plnění ze hry nebo sázky mezi fyzickými osobami a nebo byly-li vráceny peníze půjčené do hry nebo sázky mezi fyzickými osobami (§ 455 odst. 2). Musí se jednat o hry nebo sázky organizované osobami, které k tomu nemají potřebnou licenci (například sázky či karetní hry občanů).^{(1), (6)} Toto právo sice platně existuje, ale nelze se ho úspěšně u soudu domáhat (naturální závazek, jemuž je odepřena autoritativní ochrana). Předpokladem tohoto přijetí plnění je tedy jednak platná dohoda o sázce nebo hře, od níž nebylo odstoupeno, a dále uskutečnění hry nebo sázky, ale také dobrovolné poskytnutí tohoto plnění tím, kdo ve hře nebo sázce prohrál, a zároveň převzetí či jiné přijetí tohoto plnění tím, kdo vyhrál. Přijetím plnění ze hry bude tedy například zpravidla až převzetí vyplacené výhry po skončení hry, nikoli již sama skutečnost, že byly peníze do hry vloženy. (výklad Nejvyššího soudu ČSSR ze dne 28.11.1975, sp.zn. Cpjf 176/75)⁽⁴⁾

Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení

Promlčením je právní institut, který dlužníkovi umožňuje po uplynutí určité doby (promlčecí doby) vznést proti uplatnění práva věřitele námitku promlčení. K promlčení soud nepřihlíží z úřední povinnosti, jako je tomu u prekluze. Účinky promlčení tedy nastávají jen tehdy, je-li účastníkem řízení důvodně vznesena námitka promlčení. Je tedy na dlužníkovi, zda námitku promlčení vznese (zda se promlčení dovolá) či nikoli, nemůže se jí však platně vzdát. Uplatněním námitky promlčení promlčené právo stále trvá (jako tzv. právo naturální), dochází však k zániku nároku, tj. k zániku autoritativní vynutitelnosti práva. ⁽¹⁾

Smyslem institutu promlčení je zabránit existenci dlouhotrvajících občanských subjektivních práv a jim odpovídajících povinností, které se po uplynutí delší doby hůře dokazují, a tím, zabránit případným složitým soudním sporům.

Právo na vydání bezdůvodného obohacení je právem majetkovým a protože není uvedeno v ustanovení § 100 odst. 2 a 3 mezi nepromlčitelnými právy, podle ustanovení § 100 odst. 1 se promlčuje. Počátek a běh promlčecí doby je u bezdůvodného obohacení speciálně upraven v ustanovení § 107, proto se na ně nevztahuje obecné ustanovení o promlčecí době (§ 101). Dochází zde ke kombinaci dvou lhůt k uplatnění práva na vydání bezdůvodného obohacení, a to lhůty **subjektivní** (§ 107 odst. 1) a lhůty **objektivní** (§ 107 odst. 2). ^{(1), (6)} Jestliže se tedy povinný dovolává promlčení, oprávněnému

nemůže soud přiznat právo na vydání bezdůvodného obohacení tehdy, uplynula-li alespoň jedna z výše uvedených lhůt. Rozdíl mezi oběma lhůtami spočívá v okamžiku jejich počátku a v jejich délce.

Podle ustanovení § 110 odst. 1 se právo, které bylo přiznáno pravomocným rozhodnutím soudu nebo jiného orgánu, promlčuje za deset let ode dne, kdy mělo být podle rozhodnutí plněno. Stejná promlčecí doba platí i u písemného uznání dluhu co do důvodu i výše, přičemž k promlčení dochází za deset let ode dne uplynutí lhůty k plnění v uznání stanovené; nebyla-li tato lhůta stanovena, běží desetiletá promlčecí doba ode, kdy k uznání došlo.

Pokud jde o pokračující (postupné) získávání majetkových hodnot z hlediska promlčení, je možné za samostatné nároky na vydání bezdůvodného obohacení pokládat takové nároky, které vznikly ze samostatných ukončených (oddělitelných) případů bezdůvodného obohacení, a to i tehdy, jde-li o tytéž subjekty a stejné skutkové podstaty. Promlčecí doba na uplatnění každého takového nároku tedy začíná běžet pro každý z nich samostatně. ⁽⁶⁾ Skutečnost, že oprávněný vyzval obohaceného k vydání všech bezdůvodně poskytnutých plateb jejich souhrnným vyčíslením, nemůže proto nic změnit na tom, že tím požaduje splnit vícero samostatných dluhů (požaduje vydat vícero plnění poskytnutých bez právního důvodu), byť všechny vznikly z bezdůvodného obohacení (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 14.12.2006, sp.zn. 33 Odo 52/2005). Je tak ovšem ovlivněna splatnost pohledávek, která má v tomto směru význam pouze pro případné přiznání úroků z prodlení u

peněžité náhrady. O opak by šlo například při bezdůvodném obohacení z investic do cizí věci, které pokračovaly souvisle delší dobu.

(1) Objektivní promlčecí doba

Objektivní promlčecí doba je tříletá, pouze pokud bylo bezdůvodné obohacení získáno úmyslně (může jít o jak o přímý úmysl - povinný bezdůvodné obohacení získat chtěl, tak i úmysl nepřímý - povinný věděl, že bezdůvodné obohacení může získat a pro případ, že se tak stane, s tím byl srozuměn) trvá deset let. Úmysl (ať již přímý či nepřímý) musí směřovat k bezdůvodnému obohacení a musí existovat již v době jeho získání. Úmyslné získání bezdůvodného obohacení musí v případném soudním řízení prokazovat žalobce (oprávněný), jenž tvrdí, že se jeho právo nepromlčelo v objektivní promlčecí době tříleté, nýbrž desetileté.

Počátek této lhůty je stanoven objektivně, bez ohledu na to, zda poškozený o získání bezdůvodného obohacení a o svém právu na vydání obohacení věděl či nikoliv, a to od okamžiku vzniku bezdůvodného obohacení, tedy od doby, kdy vzniká zvláštní závazkový právní vztah z bezdůvodného obohacení splněním všech předpokladů jeho vzniku. Například u bezdůvodného obohacení získaného plněním bez právního důvodu, které vzniká již samotným přijetím tohoto plnění, počíná běžet objektivní promlčecí doba již tímto okamžikem. (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30.5.2001, sp.zn. 33 Cdo 1864/2000). ⁽⁴⁾ U bezdůvodného obohacení z plnění přiznaného pravomocným rozhodnutím, které bylo později zrušeno (plnění z

právního důvodu, který odpadl), počíná běžet objektivní promlčecí doba k uplatnění nároku na vydání takto získaného bezdůvodného obohacení od okamžiku, kdy nabude právní moci rozhodnutí, kterým bylo původní přezkoumávané rozhodnutí zrušeno (R 11/1977). Tím odpadl procesněprávní důvod plnění a o bezdůvodné obohacení jde jen tehdy, není-li ani důvod hmotněprávní, což se řeší jako předběžná otázka.

V případě plnění bez právního důvodu (viz kapitola VI/2) počíná běžet objektivní promlčecí doba k uplatnění práva na vydání bezdůvodného obohacení okamžikem, kdy bylo splněno (například provedením investic).

Dojde-li k plnění na základě absolutně neplatného právního úkonu, počíná běžet objektivní promlčecí doba k uplatnění práva na vydání bezdůvodného obohacení okamžikem plnění a tedy jeho získání.

Pokud půjde o relativní neplatnost právního úkonu, počne běžet objektivní promlčecí doba až od okamžiku, kdy se oprávněný této neplatnosti účinně dovolal. Právě uvedené samozřejmě platí pouze v případě, bylo-li plněno před účinným se dovoláním relativní neplatnosti právního úkonu. Bylo-li plněno až po tomto dovolání, je již od počátku plněno z neplatného právního úkonu a situace je obdobná jako v případě absolutní neplatnosti (viz výše).

V případě, kdy od počátku právní důvod sice existoval, ale později z nějakého důvodu odpadl, se poskytnuté plnění stává bezdůvodným obohacením až okamžikem odpadnutí právního důvodu a teprve tehdy začíná běžet objektivní promlčecí doba k jeho vydání.

U bezdůvodného obohacení získaného z nepoctivých zdrojů počíná objektivní promlčecí doba běžet od okamžiku nabytí majetkových hodnot způsobu zakládajícími nepoctivost zdroje.

Bezdůvodné obohacení získané tím, za nějž bylo plněno, co po právu měl plnit sám, vzniká tehdy, kdy závazek toho, za kterého bylo plněno, plněním zaniká (tj. zásadně okamžikem, kdy třetí osoba přijala na splnění dluhu obohaceného plnění od poškozeného). Právě od tohoto okamžiku počíná běžet objektivní promlčecí doba. ⁽⁶⁾

(2) Subjektivní promlčecí doba

Subjektivní promlčecí doba je ve všech případech vzniku bezdůvodného obohacení dvouletá a počíná běžet od okamžiku, kdy se oprávněný subjekt v konkrétním případě skutečně dozvěděl o vzniku bezdůvodného obohacení a o tom, kdo prospěch získal (skutečná - prokázaná - vědomost poškozeného o všech skutečnostech, z nichž lze tyto rozhodné vědomosti dovodit, nikoli pouze vědomost předpokládaná; není rozhodující, že oprávněný se o tom mohl dozvědět při vynaložení potřebné péče) - rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 25.4.2001, sp.zn. 33 Cdo 3003/99. ⁽⁴⁾ O bezdůvodném obohacení se tedy oprávněný dozví tehdy, když má k dispozici údaje, které mu umožňují podat žalobu o vydání plnění z bezdůvodného obohacení.

Subjektivní promlčecí lhůta začne běžet i tehdy, vytvoří-li si oprávněný subjekt nesprávný (zejména právní) závěr, například o povinném subjektu, přestože měl dostatek skutkových znalostí, ze kterých mohl vyvodit závěr správný.

Tato lhůta je závislá na lhůtě objektivní v tom smyslu, že může začít kdykoliv během lhůty objektivní, nejdříve však současně s ní, neboť o tom, že došlo k bezdůvodnému obohacení a kdo ho získal, se nemůže oprávněný subjekt dozvědět dříve, než vzniklo. Skončí-li běh objektivní lhůty, nemá zvažování subjektivní lhůty význam.

To, že je právo na vydání bezdůvodného obohacení již promlčeno (tj. že od okamžiku, kdy se žalobce - oprávněný - dozvěděl o tom, že došlo k bezdůvodnému obohacení a kdo je získal, do podání žaloby uplynuly více než dva roky) musí v případném soudním řízení tvrdit a prokázat žalovaný (obohacený), který se dovolává promlčení v subjektivní promlčecí lhůtě.

Počátek běhu subjektivních promlčecích dob u všech výše zmíněných případů bezdůvodného obohacení se odvíjí od počátku běhu objektivní promlčecí doby, jak je uvedeno shora (ad. X/1 shora) .

(3) Promlčení povinnosti vrátit si vzájemně plnění

Ustanovení § 107 odst. 3 speciálně upravuje promlčení vzájemných práv na vydání majetkového prospěchu účastníky neplatných či zrušených smluv podle § 457. Podle tohoto ustanovení, jsou-li účastníci neplatné či zrušené smlouvy povinni si navzájem vrátit vše, co podle ní dostali, přihlédně soud k námitce promlčení pouze tehdy, bude-li moci i druhý účastník promlčení namítat. To souvisí i s tím, že u vydání věcí jde současně o vydání bezdůvodného obohacení i

výkon vlastnického práva (viz shora kapitola VII/2 - Vzájemný vztah bezdůvodného obohacení a právní úpravy ochrany vlastnictví a oprávněné držby), které se nepromlčuje (§ 100 odst. 2). Prodávající by tak mohl požadovat vrácení věci (poskytnuté např. podle neplatné smlouvy) bez časového omezení a právo kupujícího na vrácení kupní ceny by se promlčovalo. Tomu § 107 odst. 3 brání.

Ustanovení § 107 odst. 3 obč. zák. tedy míří zásadně na ty případy synallagmatických závazků, kdy na jedné straně stojí právo, které se promlčuje, a na druhé straně právo nepromlčitelné, tedy zejména případy, kdy oproti sobě stojí právo na vydání peněžitého plnění vůči vlastnickému právu, tedy majetkovému právu, které se podle občanského zákoníku nepromlčuje (rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 22.12.2004, sp. zn. 32 Odo 885/2003). ⁽⁴⁾

Stojí-li však proti sobě promlčitelná práva, nelze ustanovení § 107 odst. 3 aplikovat - rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 22.1.2003, sp. zn. 33 Odo 773/2002). ⁽⁴⁾

Jestliže například na základě neplatné smlouvy o nájmu nebytových prostor se žalobkyni dostalo finančního plnění a žalovaná získala možnost užívat její nemovitost, není namístě aplikovat § 107 odst. 3 obč. zák., jelikož v dané věci stojí proti sobě dvě práva na peněžité plnění, tedy dvě promlčitelná práva. Na straně žalované je to právo na vydání plnění z bezdůvodného obohacení ve výši finanční částky poskytnuté žalobkyni žalovanou na nájemné, na straně žalobkyně právo na vydání plnění z bezdůvodného obohacení spočívající v náhradě za užívání nemovitosti žalovanou (usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 33 Odo 791/2005, ze dne

23. 8. 2007). Takováto situace se zásadně řeší započtením vzájemných pohledávek podle § 580 a násl.

V této kapitole též stojí za zmínku ta skutečnost, že přestože obchodní zákoník, až na určité výjimky (viz shora kapitola II - Pojem a funkce bezdůvodného obohacení), úpravu bezdůvodného obohacení neobsahuje a je tedy třeba na obchodněprávní vztahy použít obecnou úpravu bezdůvodného obohacení v občanském zákoníku, promlčení práva na jeho vydání se však podle soudní praxe řídí obchodním zákoníkem, který otázky promlčení komplexně obecně upravuje v §§ 387 až 408 obch.zák. (rozsudek velkého senátu Nejvyššího soudu ČR ze dne 18.6.2003, sp.zn. 35 Odo 619/2002, R 26/2004).⁽⁴⁾ Vzhledem k tomu, že všechna ustanovení obchodního zákoníku týkající se promlčení jsou kogentní povahy, strany se od nich nemohou odchýlit ani je vyloučit. Obecná promlčecí doba činí dle § 397 obch.zák. 4 roky a počíná běžet ode dne, kdy právo na vydání bezdůvodného obohacení mohlo být uplatněno u soudu, tedy ode dne vzniku závazku z bezdůvodného obohacení.

Speciální úprava promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení uvedená v § 107 obč.zák. se dále nevztahuje na případ uvedený v § 101 zákona o rodině (plnění vyživovací povinnosti za jiného). Právo na vrácení tohoto plnění se promlčuje s ohledem na odkaz v § 101 odst. 2 zákona o rodině podle § 101 obč.zák. a tedy v obecné tříleté promlčecí době.

XI

Návrh právní úpravy bezdůvodného obohacení v připravovaném novém občanském zákoníku

V současné době probíhají snahy o vytvoření nového občanského zákoníku. Základním cílem těchto snah je vytvoření standardního občanského zákoníku kontinentálního typu, obnovení pojetí občanského zákoníku jako obecného kodexu soukromého práva, což povede ke zrušení výrazné části obchodního zákoníku především v oblasti sjednocení závazkového práva, celého zákona o rodině, zákona o sdružování občanů, zákona o pojistné smlouvě a zákona o nadacích a nadačních fondech. Další snahou je upravit nebo zpřesnit některá pravidla, která současné soukromé právo neřeší, případně je upravuje velmi stroze, a pro praxi jsou tato pravidla potřebná. Pro lepší přehlednost kodexu byla přijata zásada, že jeden paragraf má obsahovat nanejvýš dva odstavce a že jeden odstavec paragrafu má obsahovat nanejvýš dvě věty. Ne vždy se však danou zásadu podařilo dodržet. Příbuzné nebo tématicky spjaté instituty jsou řazeny od jednodušších ke složitějším a od obecných ke zvláštním. Osnova se snaží o terminologickou jednotnost. Užívá tedy co možná pro stejné pojmy stejná slova a pro různé pojmy slova různá. ⁽⁹⁾

Na webových stránkách Ministerstva spravedlnosti ČR je k dispozici návrh tohoto připravovaného nového občanského zákoníku (dále jen „návrh obč. zák.“) včetně důvodové zprávy ve znění k poslednímu čtvrtletí roku 2008 po zpracování připomínek.

Tento návrh (jeho současný stav), který se připravoval 8 let, obsahuje 2885 paragrafů, je členěn, obdobně jako současný občanský zákoník na jednotlivé části, ty pak na hlavy, díly, oddíly a případně pododdíly.

První část (obecná část) upravuje právní postavení jednotlivce, včetně úpravy práv výlučně a přirozeně spjatých s jeho osobou, druhá část (rodinné právo) upravuje otázky spojené s rodinou a rodinnými vztahy, třetí část (absolutní majetková práva) se věnuje majetku a úpravě osudu tohoto majetku po smrti člověka, čtvrtá část (relativní majetková práva) upravuje obligační právo a část pátá shrnuje ustanovení společná, přechodná a závěrečná.

Bezdůvodné obohacení je zařazeno v části čtvrté („Relativní majetková práva“), hlavě IV („Závazky z jiných právních důvodů“) a dílu 1 („Bezdůvodné obohacení“), konkrétně v ustanoveních §§ 2806 až 2818 návrhu obč. zák.

Návrh ustanovení o povinnosti vydat bezdůvodné obohacení stejně jako současná právní úprava tohoto institutu stanoví v ustanovení § 2806 odst. 1 návrhu obč. zák. obecnou povinnost vydat bezdůvodné obohacení tomu, kdo se na úkor jiného (ochuzeného) bez spravedlivého důvodu obohatil. Tato obecná povinnost je pak na rozdíl od současné právní úpravy v následujícím odstavci téhož paragrafu doplněna pouze příkladným (nikoli taxativním) výčtem typických případů bezdůvodného obohacení, které v podstatě odpovídají současnému ustanovení § 451 odst. 2 (bezdůvodně se obohátí zvláště ten, kdo získá majetkový prospěch získaný plněním bez právního důvodu, plněním z právního důvodu, který odpadl,

protiprávním užitím cizí hodnoty nebo tím, že za něho bylo plněno, co právu měl plnit sám). Zda tedy v konkrétním nevyjmenovaném a jinde neupraveném případě půjde o bezdůvodné obohacení či nikoli pak bude záležet na posouzení dané konkrétní situace, zejména z hlediska slušnosti a zvyklostí soukromého života. Strany závazku jsou nově označovány jako obohacený a ochuzený. ⁽⁹⁾

V ustanovení § 2807 návrhu obč. zák. je výslovně potvrzena dosud výkladem dovozovaná podpůrná povaha práva na vydání bezdůvodného obohacení, neboť toto právo se uplatní pouze tehdy, nelze-li v daném případě uplatnit jiné právo na náhradu ztráty (například právo na náhradu škody).

Ustanovení § 2808 návrhu obč. zák. stanoví případy, kdy nejde o bezdůvodné obohacení, a v tomto ustanovení uvedená obohacení nepodléhají vydání. Zejména jde o případy, byl-li plněn dluh, a to i předčasně, přičemž věřitel toto plnění přijal. Dále jestliže se dlužník zaváže smlouvou zaplatit za plnění úplatu, nemůže se pak dovolávat vydání bezdůvodného obohacení s tím, že zaplatil více než činí obvyklá hodnota. Taktéž se nemůže dovolávat vydání bezdůvodného obohacení věřitel s tím, že se dlužník, který platil podle smlouvy, obohatil tím, že plnil méně, než činí obvyklá hodnota. Stejně tak případ, kdy dlužník plní věřiteli dluh předčasně a věřitel takové plnění přijme, čímž získá majetkovou výhodu, nejde z jeho strany o bezdůvodné obohacení. Ve všech právě uvedených případech byl dluh splněn. Dalším případem, kdy nejde o bezdůvodné obohacení je, když věřitel neuplatní své právo, ač ho uplatnit mohl. O bezdůvodné obohacení podle

tohoto ustanovení nejde ani tehdy, obohatí-li jedna osoba druhou a činí tak ve svém výlučném a osobním zájmu (například investuje-li na vlastním pozemku a tím zvýší cenu i pozemků sousedních) či na vlastní nebezpečí. Toto platí i v případě, že jedna osoba obohatí jiného s úmyslem ji obdarovat nebo obohatit bez úmyslu se právně vázat (neuzavře příslušnou, zejména darovací, smlouvu). ⁽⁹⁾

Ustanovení § 2809 návrhu obč. zák. vychází ze zásady, že kdo plnil bez právního důvodu (aniž by tu byl platný závazek nebo byl závazek zrušen), má právo požadovat vydání toho, co plnil. V případě, kdy plnily obě strany, může každá ze stran požadovat, aby jí druhá strana vydala, co získala. Narozdíl od současné právní úpravy, v uvedeném případě, i když jsou si strany povinny vzájemně plnit, není tímto ustanovení zhoršeno procesní postavení žalobce tím, aby v žalobě podmiňoval své právo na vydání poskytnutého plnění žalovaným vlastním protiplněním. Je zde ponechána volnost každé ze stran, zda bude požadovat, na co má právo, zda žalovaný případně vznesе námitku povinnosti žalobce k protiplnění či nikoli. ⁽⁹⁾

Ve druhém odstavci § 2809 návrhu obč. zák. je uveden případ, kdy plněním domnělého dluhu byla obohacena třetí osoba. O tento případ může jít tehdy, platí-li věřiteli subdodavatel dlužníka na základě neplatné smlouvy mezi dlužníkem a subdodavatelem. Dojde-li k takovému plnění, může subdodavatel požadovat vydání jen proti věřiteli, kterému plnil na základě neplatné smlouvy, a nikoli proti dlužníkovi, který byl skutečně obohacen. Věřitel je však dle ustanovení § 2809 odst. 2 návrhu obč. zák. povinen takové obohacení vydat

ochuzenému (v tomto případě subdodavateli) pouze tehdy, byli k plnění přivedeni lstí, donuceni hrozbou nebo zneužitím závislosti, nebo pokud nebyl svéprávný. ⁽⁹⁾

Ustanovení § 2810 návrhu obč. zák. řeší případ, co má být vydáno, měl-li dlužník plnit jedno z více volitelných plnění a splnil jich omylem více, než měl. Měl-li dlužník volbu, co má plnit, má volbu i do určení toho, co mu má být vráceno. Měl-li však volbu věřitel, má ji i pro případ vrácení plnění. Dlužník se pak může domáhat, aby věřitel takovou volbu provedl, a neučiní-li tak bez zbytečného odkladu, může se domáhat, aby prohlášení vůle věřitele nahradil soud.

Další případy, kdy nejde o bezdůvodné obohacení jsou uvedeny v ustanovení § 2811 odst. 1 návrhu obč. zák. Tento paragraf vychází ze současné právní úpravy uvedené v ustanovení § 455 odst. 1 obč. zák., navíc však stanoví, že o bezdůvodné obohacení nejde, je-li plněno na nežalovatelný dluh.

Ve druhém odstavci obsahuje výjimku umožňující osobě, která takto plnila, právo požadovat vydání plnění tehdy, byla-li k plnění přivedena lstí, donucena hrozbou nebo zneužitím závislosti. Oproti současné právní úpravě dále došlo k upřesnění či odstranění pochybností (přestože právní praxe vychází i dosud z toho, že není podstatné, zda dlužník při plnění dluhu o promlčení věděl či nikoli) doplněním následující věty v prvním odstavci ustanovení § 2811: „Právo na vrácení nemá ani ten, kdo jiného obohatil s vědomím, že k tomu není povinen, ledaže plnil z právního

důvodu, který později nenastal nebo odpadl.". Druhý odstavec tohoto paragrafu dále stanoví, že první odstavec se také nepoužije tehdy, nebyl-li dlužník plně svéprávný.

V navrhovaném jednotném občanském zákoníku již není výslovně uvedeno jako případ, kdy o bezdůvodné obohacení nejde, přijetí plnění ze hry nebo sázky uzavřené mezi fyzickými osobami anebo vrácení peněz do hry nebo sázky půjčených, kterých se nelze úspěšně domáhat u soudu. Tento případ je patrně zahrnut v již výše zmíněném § 2811 odst. 1 návrhu obč. zák. (plnění dluhu nežalovatelného).

Do ustanovení § 2812 návrhu obč. zák. bylo převzato právní pravidlo stanovované v některých zahraničních právních řádech, popřípadě dovozované v právní teorii a praxi tam, kde v právních předpisech chybí. V podstatě je zde uveden další případ, kdy o bezdůvodné obohacení nejde, respektive, kdy straně, jež vědomě plni-la proto, aby druhá strana vykonala něco zakázaného nemožného, nevzniká právo na vrácení takto poskytnutého plnění. Jestliže však někdo plnil něco někomu, kdo se chce dopustit protiprávního činu, proto, aby tomuto činu zabránil, má na vydání takto získaného bezdůvodného obohacení právo, neboť jde o přijetí plnění obohaceným z nemravné příčiny.

Ustanovení § 2813 návrhu obč. zák. řeší případy, kdy není možné vydat zpět to, co bylo získáno (způsob vydání). Narozdíl od současného § 458 odst. 1 není v tomto ustanovení výslovně uvedena hlavní zásada, že musí být vydáno to, co obohacený bezdůvodně získal (obsah povinnosti vydat

bezdůvodné obohacení) . Je třeba vycházet z toho, že tato zásada je již stanovena v ustanovení § 2806 odst. 1 návrhu obč. zák. Dále není v tomto ustanovení odlišně od § 458 odst. 1 výslovně uveden příklad, kdy vydání bezdůvodného obohacení není možné (záleželo-li obohacení ve výkonech). Stejně jako nyní má ochuzený, v případě, není-li možné předmět obohacení vydat, právo na peněžitou náhradu. Nová úprava přijala pravidlo z návrhu evropského občanského zákoníku, podle kterého nárok na peněžitou náhradu nevznikne v rozsahu, v jakém se to přičítá účelu pravidla vylučující platnost právního ujednání.

Druhý odstavec pak upravuje výjimku z obecného pravidla o výši náhrady v penězích, podle kterého výše náhrady musí odpovídat obvyklé ceně předmětu obohacení.

Odstavec třetí stanoví, že pokud nelze předmět bezdůvodného obohacení vydat proto, že došlo k jeho zkáze, ztrátě nebo zhoršení z příčin přičitatelných ochuzenému, nahradí obohacený nanejvýš tolik, co ušetřil na vlastním majetku. Právě uvedené platí i pro případ, pokud by zkáza, ztráta nebo zhoršení předmětu nastala i u ochuzeného.

V ustanovení § 2814 návrhu obč. zák. je stanovena ochrana poctivého příjemce plnění. Bezdůvodné obohacení a rozsah jeho vydání nemá být u poctivého příjemce posuzován k okamžiku, kdy plnění bylo nabyto, ale k okamžiku, kdy je požadováno jeho vydání.

V ustanovení § 2815 návrhu obč. zák. jsou dále rozvedeny důsledky poctivosti či nepoctivosti příjemce bezdůvodného obohacení. Oproti současné právní úpravě, je rozdíl v

terminologii a ten, kdo nejednal v dobré víře je označován za nepoctivého příjemce.

Podle prvního odstavce tohoto ustanovení zcizil-li poctivý příjemce předmět obohacení za úplatu, může podle své volby vydat buď peněžitou náhradu a nebo co utržil. Podle mého názoru je však toto ustanovení neúplné, neboť neřeší případ, když si obohacený vybere druhou možnost, přičemž předmět obohacení prodal za nižší cenu, než je jeho cena skutečná. Ochuzeného by se nemělo dotýkat to, co je dáno například obchodní zdatností obohaceného. V následující větě je pak řešen případ, kdy poctivý příjemce zcizí předmět obohacení bezúplatně. Ochuzený v tomto případě nemá proti němu právo na náhradu; může požadovat plnění pouze proti osobě, která předmět od obohaceného nabyla, to však jen tehdy, musela-li tato osoba o bezdůvodném obohacení vědět. Ochuzený tak nemusí dostat nic, což je podle mého názoru nespravedlivé. Patrně by pak přicházela v úvahu jen vlastnická žaloba ochuzeného vůči obdarovanému.

Ve druhém odstavci tohoto paragrafu je pak stanovena další ochrana poctivého příjemce plnění. Podle mého názoru ji lze patrně považovat zásadně za přiměřenou.

Povinnost nepoctivého příjemce (ten, kdo nabyl obohacení ve zlé víře) jsou upraveny v ustanoveních §§ 2816 a 2817 návrhu obč. zák. a odpovídají současné právní úpravě. Ve druhé větě § 2817 návrhu obč. zák. je navíc stanovena pro případ, zcizil-li nepoctivý příjemce předmět bezdůvodného obohacení za úplatu, možnost volby ochuzeného mezi vydáním peněžité náhrady a nebo toho, co obohacený zcizením utržil.

Do ustanovení § 2818 návrhu obč. zák. bylo ze současné právní úpravy bezdůvodného obohacení převzato standardní pravidlo („kdo předmět bezdůvodného obohacení vydává, má právo na náhradu nutných nákladů, které na věc vynaložil....“ doplněné však o právo na oddělení - ius tollendi - „...a může si od věci oddělit vše, čím ji na svůj náklad zhodnotil, je-li to možné bez zhoršení podstaty věci.“

Úprava obsažená v současném ustanovení § 459 v připravovaném novém občanském zákoníku není.

Velká změna oproti současné právní úpravě je v **délce promlčecí doby obecně**. Podle ustanovení § 554 návrhu obč. zák. si mohou strany v písemné formě ujednat delší než zákonnou promlčecí dobu, přičemž tato doba nesmí činit více než 15 let. U plnění ze smlouvy nebo u práva vzniklého z porušení smluvené povinnosti, nejde-li o právo na náhradu újmy na zdraví, si mohou strany písemně ujednat i kratší než zákonnou promlčecí dobu. Dojde-li však ke změně promlčecí doby v neprospěch slabší strany, nebude k němu přihlíženo.

Tato změna není podle mého názoru z hlediska možnosti prodloužit promlčecí dobu příliš šťastná. Zeslabí se tím smysl současného institutu promlčení, jehož cílem je především zabránit případným složitějším soudním sporům, kdy se dlouhotrvající občanská subjektivní práva a jim odpovídající povinnosti hůře prokazují. Navíc i nyní je možné v podstatě prodloužit promlčecí dobu uznáním dluhu, které má ovšem i důsledky další z hlediska důkazní povinnosti, takže výše uvedená nevýhoda zásadně odpadá. Prokazování skutečnosti, zda v daném konkrétním případě bylo či nebylo ujednání o délce promlčecí doby v neprospěch slabší strany

soudní řízení též podle mne zkomplikuje. Není také výslovně upraveno, kdy lze prodloužení či zkrácení promlčecí doby ujednat. Patrně až po vzniku práva, kterého se promlčení týká.

Podle mne se však tato možnost prodloužit promlčecí dobu na bezdůvodné obohacení nevztahuje, neboť v případě bezdůvodného obohacení nejde ani o plnění ze smlouvy ani o právo vzniklé z porušení smluvené povinnosti.

Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení je speciálně upraveno v ustanovení § 560 návrhu obč. zák. Stejně jako v současné právní úpravě jsou zde k uplatnění práva na vydání bezdůvodného obohacení stanoveny subjektivní i objektivní lhůta. Subjektivní lhůta je, narozdíl od současných dvou let, tříletá. Ke změně též dochází v délce objektivní promlčecí doby, která je změněna na desetiletou a u úmyslného ziskání bezdůvodného obohacení na patnáctiletou.

XII

Závěr

Současná právní úprava bezdůvodného obohacení není příliš široká a vyčerpávající. Je obsažena, jak vyplývá ze shora uvedeného, v několika ustanoveních občanského zákoníku. Je tak dán značný prostor výkladu a pro správné posouzení konkrétních případů je vhodné přihlížet i k názorům, které byly vysloveny právní praxí v soudních rozhodnutích a stanoviscích.

Podle mého názoru de lege ferenda by měla být právní úprava zvláštního závazkového právního vztahu z bezdůvodného obohacení jako celku upravena v části VIII. občanského zákoníku, tedy jako součást závazkového práva. Úprava by měla být podrobnější tak, aby řešila alespoň zásadní otázky, které při stávající úpravě zůstávají spornými. Měla by zejména obsahovat náležitě formulovanou obecnou skutkovou podstatu bezdůvodného obohacení (viz shora ad. VI/1) a výslovně řešit vztah bezdůvodného obohacení k jiným právním institutům, zejména k náhradě škody a k výkonu vlastnického práva. Vhodné by bylo podrobnější vymezení skutkové podstaty bezdůvodného obohacení získaného z nepoctivých zdrojů.

Navrhovaný občanský zákoník (viz předchozí kapitola), až na pár výjimek (například zařazení institutu bezdůvodného obohacení mezi závazková práva, prodloužení objektivní i subjektivní promlčecí doby, problematické - viz výše - ustanovení § 2815 odst. 1 návrhu obč. zák.) by žádné podstatné změny, které by současnou právní úpravu bezdůvodného obohacení podrobněji upravovala, nepřinesl.

Vysvětlivky

Není-li v textu práce u citace jednotlivých zákonných ustanovení uvedeno jinak, jde o paragrafy nyní platného občanského zákoníku.

R - jde o odkazy na rozhodnutí, stanoviska a jiné materiály publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek. Vždy je uvedeno číslo, ročník a u rozsáhlejších materiálů stránka.

Seznam použité literatury

- (1) Učebnice Občanské právo hmotné (4.vydání), svazek I a II, ASPI, a.s., Praha 2005
- (2) Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Právnícké knihkupectví a nakladatelství V.Linhart v Praze, Praha 1937
- (3) Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M., Spáčil, J. a kol.: Komentář k občanskému zákoníku (10. vydání), C.H. Beck, Praha 2006
- (4) Balák, F., Korecká, V., Vojtek, P.: Občanský zákoník s judikaturou a souvisejícími předpisy, C.H.Beck, Praha 2006
- (5) Švestka, J.: Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 3-4, Praha 1979
- (6) Vaněk, J.: Neoprávněný majetkový prospěch, Panorama, Praha 1987
- (7) Korecká, V.: Neoprávněný majetkový prospěch v občanském právu, Universita J. E. Purkyně, Brno 1981

(8) Spáčil, J.: Ochrana vlastnictví a držby v občanském
Zákoníku, C.H.Beck, Praha 2002

(9) Důvodová zpráva k návrhu nového občanského zákoníku ve
znění k poslednímu čtvrtletí roku 2008 po zpracování
přípomínek